

**Gemeente
Amsterdam**

KMS v1.5

De dwarswal uit 1613

Inventariserend Veldonderzoek Raamplein, Amsterdam (2018)

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten) 145, 2023

Met een bijdrage van

Inhoud

Inhoud.....	3
Samenvatting	4
Basisgegevens.....	5
1 Inleiding.....	6
2 Achtergronden en vraagstellingen.....	8
2.1 Historische achtergronden	8
2.1.1 De stadswal (1613-1663)	8
2.1.2 Het Leidse kerkhof (1664-1866)	10
2.2 Archeologische achtergronden	13
2.2.1 Onderzoek stadswallen	13
2.2.2 Onderzoek begraafplaatsen	13
2.3 Vraagstellingen en methodiek.....	14
2.3.1 Vraagstelling	14
2.3.2 Methodiek.....	14
3 Sporen en structuren	17
3.1 Werkput 1.....	17
3.2 Werkput 2	19
3.3 Werkput 3.....	19
4 Vondsten	20
4.1 Vondstcontexten en methodiek	20
4.2 Vondstcontext stadswal	20
4.2.1 Rookpijpen uit de stadswal (Jan van Oostveen)	22
4.2.2 Het vondstcomplex uit de stadswal in breder perspectief.....	23
4.3 Vondstcontext Leidse kerkhof.....	25
5 Synthese en conclusie	27
6 Bronnen.....	30
6.1 Literatuur	30
6.2 Kaarten en afbeeldingen	31
Bijlage 1 Sporen	32
Bijlage 2 Vondsten.....	33
Bijlage 3 Deventer Systeem Catalogus	38
Bijlage 4 Rookpijpen.....	39

Samenvatting

In november 2018 heeft Monumenten en Archeologie een Inventariserend Veldonderzoek (IVO-proefsleuven) uitgevoerd in het kader van de voorgenomen bouw van een appartementen-complex op de hoek van het Raamplein met de Raamstraat. Voor de planlocatie gold een hoge verwachting vanwege de aanwezigheid van archeologische sporen van een onderdeel van de stadswal uit 1613 en van het Leidse kerkhof dat hier na ontmanteling van de wal tussen 1664 en 1866 heeft gelegen.

Het IVO-proefsleuven zou moeten uitwijzen of het Leidse kerkhof in het verleden wel of niet (volledig) geruimd was en wat de dichtheid van de eventuele nog aanwezige begravingen uit de periode 1664-1866 zou zijn. Daartoe zou in proefsleuven tot het eerste vlak van begravingen worden verdiept en op één locatie worden door verdiept om het aantal lagen van bijzettingen te documenteren. Op basis van onderzoek en informatie op vergelijkbare locaties in Amsterdam was de verwachting, indien er niet (volledig) geruimd was, in de proefsleuven maximaal 30 bijzettingen aan te treffen. Tevens zou het IVO-proefsleuven uitsluitsel kunnen geven over de aanwezigheid van (sporen van) de dwarswal uit 1613-1663. Bij afwezigheid van begravingen zou direct worden verdiept tot de eerste sporen van deze stadswal. Op basis van het IVO zou daarna een inschatting kunnen worden gemaakt van de gevolgen voor het hele plangebied.

Het IVO wees uit dat onder de bestrating en vlijlaag van zand geen bijzettingen meer aanwezig waren, maar dat sprake was van diverse zandpakketten met lokaal los gefragmenteerd skeletmateriaal. Deze zandpakketten zetten zich voort tot minimaal 2,2 m onder maaiveld (ca. NAP – 1,30 m, onderkant werkput 3). Vanwege het ontbreken van begravingen kwamen meerdere onderzoeksvragen (§ 2.4.1) te vervallen.

Bij het IVO kwamen wel sporen van de stadswal uit 1613 aan het licht. Deze bestonden uit een aflopend kleipakket en een onderliggende zandige humeuze kleilaag met stedelijk afval. In de werkputten 1 en 2 zijn aanlegvondsten uit dit pakket verzameld (RMP-2 en RMP-5), daarnaast is in werkput 2 een monster van 300 liter (0,3 m³) opgenomen uit deze ophogingslaag en vervolgens uit getroffeld op vondsten (RMP-6). Ter hoogte van dit afvalpakket bestaat de onderkant van werkput 3 uit samengeperst veen. Gezien de hoogte van de top van deze veenlaag (NAP – 1,15 m) is dit niet het natuurlijk veen, maar maakt het veenpakket net als het afvalpakket onderdeel uit van de dwarswal.

Basisgegevens

Toponiem	Raamplein
Adres	Raamplein 1 bv
Kadaster	ASDo3 E 10939 G
Monumentnummer	nvt
RD-coördinaten	120501.494 / 486597.064 (centrum)
TOPO-code MenA	RMP
OM-nummer	4647070100
Oppervlakte plangebied	ca. 500 m ²
Oppervlakte onderzoeksgebied	ca. 60 m ²
Opdrachtgever	Raamplein 1 bv
Bevoegd gezag	Mijdsrecht Afdeling Monumenten en Archeologie Ruimte en Duurzaamheid Gemeente Amsterdam Gemeente Amsterdam Afdeling Monumenten en Archeologie Postbus 10718 1001 ES Amsterdam 5-7 november 2018 juli-oktober 2023 Gemeente Amsterdam Afdeling Monumenten en Archeologie Postbus 10718 1001 ES Amsterdam Bornhout 8 1046 BE Amsterdam
Uitvoerder	
Uitvoeringsperiode veldonderzoek	
Uitvoeringsperiode uitwerking	
Beheer en plaats documentatie	
Gemeentelijk Archeologisch Depot Amsterdam	

1 Inleiding

In november 2018 heeft Monumenten en Archeologie in opdracht van Raamplein 1 bv uit Mijdrecht een Inventariserend Veldonderzoek (IVO-proefsleuven) uitgevoerd in het kader van de voorgenomen bouw van een appartementencomplex op de hoek van het Raamplein met de Raamstraat (afb. 1).

Het plangebied is gelegen in het stadsdeel centrum en valt binnen een zone van hoge archeologische waarde, zoals vastgelegd in Archeologisch Bureauonderzoek Plangebied westelijke Binnenstad, stadsdeel centrum (BMA BO 10-099) en de Archeologische Quickscan Raamplein / Raamstraat (MenA QS 17-007). Voor de planlocatie gold een hoge verwachting vanwege de verwachte aanwezigheid van archeologische sporen van een onderdeel van de stadswal uit 1613 en van het Leidse kerkhof dat hier na ontmanteling van de wal tussen 1664 en 1866 heeft gelegen.

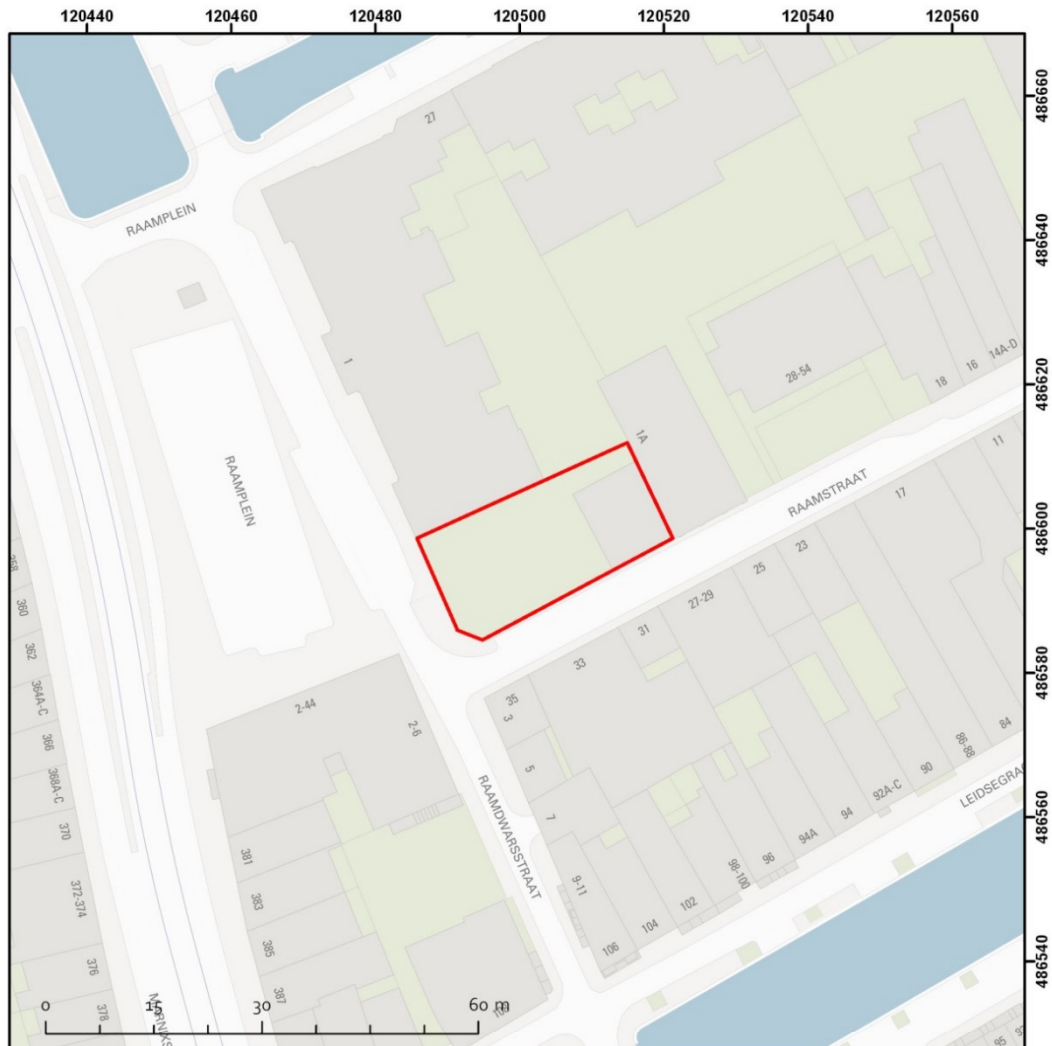
Aanleiding voor het IVO-proefsleuven is de bodemverstoring vanwege de voorgenomen aanleg van een kelder met een oppervlak van ca. 500 m² met, ter hoogte van een autolift, een maximale diepte van ca. 7 m - Mv (tot ca. NAP-6 m).

Aankankelijk zouden twee proefsleuven over de volle lengte van het plangebied worden aangelegd. Vlak voor aanvang van het veldwerk besloot de opdrachtgever om de bebouwing op het oostelijk deel van het plangebied en het aangrenzende binnenterrein nog toegankelijk te houden, waarmee alleen het westelijk deel van het plangebied voor het IVO beschikbaar kwam. De geplande sleuven werden daarom ingekort. Een IVO ter hoogte van het oostelijk deel van het plangebied dient in een eventuele vervolg fase nog aan bod te komen.¹

Het veldonderzoek is volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 4.1, uitgevoerd door een veldteam van de afdeling Archeologie van MenA, bestaande uit [REDACTED] (senior KNA-archeoloog) en [REDACTED] (projectleider en senior KNA-archeoloog), en vond plaats op 5 t/m 7 november 2018. De uitgangspunten en vraagstellingen voor het onderzoek zijn door de gemeente Amsterdam vastgelegd in een Programma van Eisen (MenA PvE 2018-20).

Dit AAR-rapport bevat de resultaten van de eerste fase van het onderzoek. Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van de historische en archeologische achtergronden met daaruit voortvloeiend de vraagstellingen en methodiek van het veldonderzoek. De gedocumenteerde sporen en vondsten worden in de hoofdstukken 3 en 4 besproken. In hoofdstuk 5 worden de vragen beantwoord en volgen de synthese, conclusie en middels een selectieadvies de bijgestelde waardestelling. In de bijlagen zijn overzichten van sporen (bijlage 1), vondsten (bijlage 2) een catalogus van enkele vondsten volgens het Deventer Systeem (bijlage 3) en een catalogus van rookpijpen (bijlage 4) opgenomen.

¹ Deze tweede fase is (nog) niet uitgevoerd omdat het bouwplan kort na fase 1 werd afgeblazen.

Amsterdam, Raamplein / Raamstraat

TOPO-code MenA: RMP

X Gemeente
 X Amsterdam
 X

1 Het plangebied Raamplein (RMP) binnen het stadsdeel Centrum

2 Achtergronden en vraagstellingen

2.1 Historische achtergronden

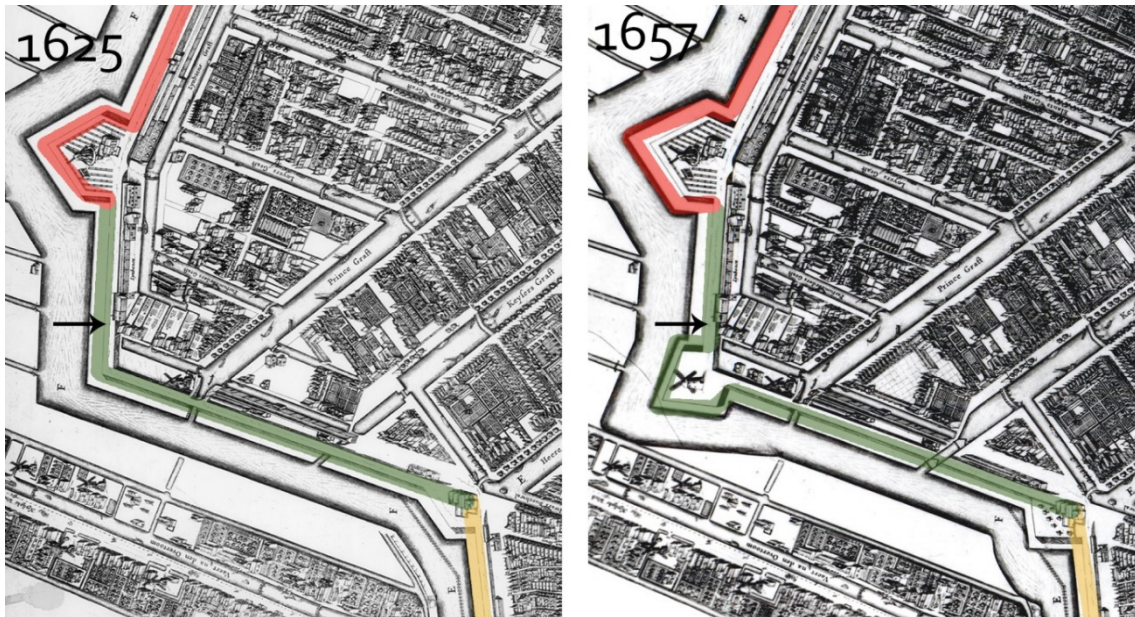
2.1.1 De stadswal (1613-1663)

Het plangebied Raamplein/Raamstraat (afb.1) maakte tot het begin van de 17de eeuw deel uit van het uitgestrekte veenweide landschap ten westen van de middeleeuwse stad. Vanaf het eind van de 16de eeuw breidde Amsterdam zich via vier vergrotingen rondom de ommuurde stad uit over dit buitengebied. Elke uitbreiding werd afgeschermd met een nieuw aangelegd verdedigingswerk. Door de ontwikkeling van het buskruitgeschut had het denken over deze verdedigingswerken in de tweede helft van de 16de eeuw in Europa een grote ontwikkeling doorgemaakt. Bakstenen stadsmuren met zware torens en poorten bleken niet onkwetsbaar voor de groeiende vuurkracht en doeltreffendheid van het geschut en maakten plaats voor aarden wallen rond de steden. De wallen, ook wel gordijnen of courtines genoemd, werden op hun beurt beschermd door bolwerken of bastions. Dit waren aarden bouwwerken met een vijfhoekige vorm die op berekende afstanden tegen de buitenzijde van de wal werden opgericht. De aarden wal werd bekleed met zware kleizoden en om de schans werd een ondiepe maar brede gracht aangelegd. Naast het feit dat aarden wallen zeer geschikt waren om vijandelijke kogels in hun vlucht te smoren, was het bouw materiaal in Holland makkelijk en in ruime mate verkrijgbaar, snel inzetbaar en in vergelijking met baksteen veel goedkoper en beter te gebruiken op de zachte ondergrond in het Hollandse veenlandschap.

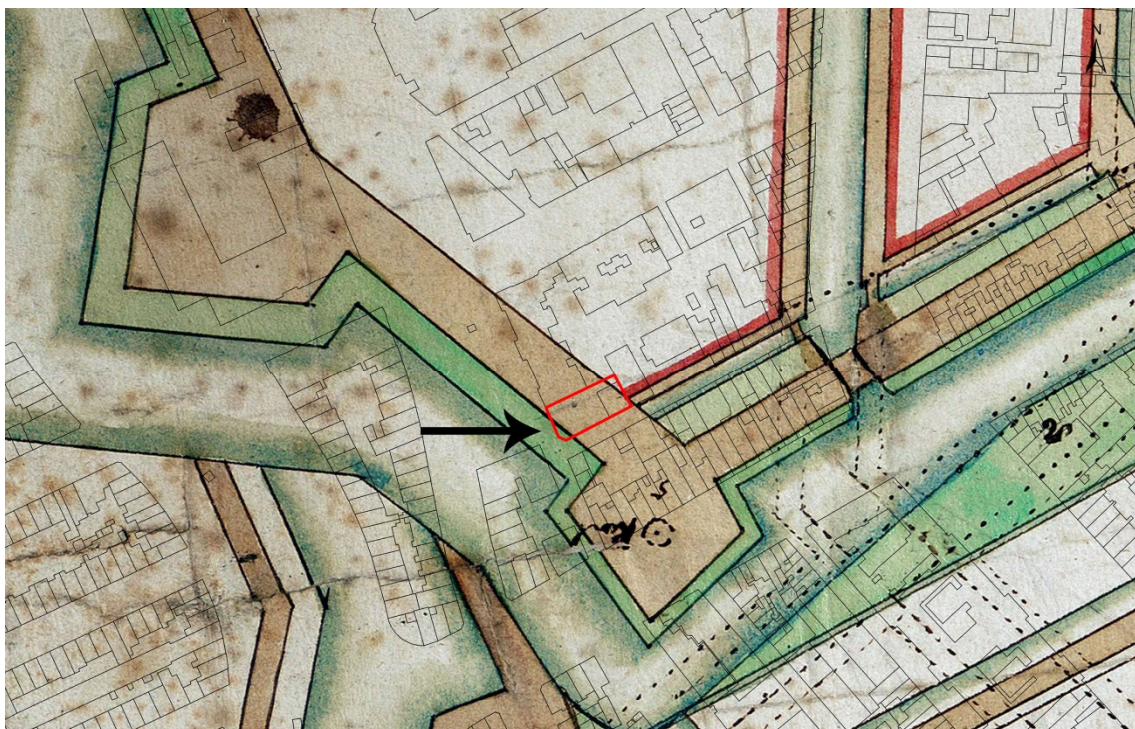
Bij de Eerste Uitleg, de stadsuitbreiding van 1585-1586, verschoof de westelijke stadsgrens van het Singel naar de huidige Herengracht en werd rond de stad een wal met acht bolwerken gerealiseerd tussen het IJ in het noordwesten en de Amstel in het zuidoosten. Tijdens de aanleg van de aarden verdedigingswerken om de stad werd Amsterdam genoodzaakt om te improviseren omdat er schaarste was ontstaan aan natuurlijke bouwmaterialen als aarde en zoden. Vanwege de dreigende situatie in de Zuidelijke Nederlanden werd de stad echter tot snelheid gemaand met de aanleg van een moderne verdedigingswal en in 1583 had de vroedschap besloten om vuilnis te gaan gebruiken bij de aanleg van de nieuwe stadswal. Het in ruime mate aanwezige stedelijke vuilnis was een bruikbaar alternatief voor aarde, klei- en veenzoden. Het stadsbestuur nam daarom de concessie van de vuilnisophaal, die in 1566 was overgegaan op de regenten van het Burgerweeshuis, weer over.²

Nadat tijdens de Tweede Uitleg (1592-1596) de stad vooral aan de oostzijde was uitgebreid werd bij de stadsuitbreiding van 1613, de Derde Uitleg, de westelijke stadsgrens opnieuw verlegd, ditmaal tot aan de Singelgracht. Er werd aan de westkant van de stad een nieuwe stedelijke zone gecreëerd vanaf het IJ tot aan de huidige Leidsegracht. Ook deze uitbreiding werd aanvankelijk beschermd door een aarden wal met bolwerken. Deze wal sloot via een dwarswal langs de

² Oldewelt 1942, 150. In 1626 stopte men met de toepassing van vuilnis voor de aanleg van de stadswallen, omdat ondertussen was gebleken dat dit materiaal te veel inklonk. Modder uit de grachten en havens, vermengd met stadsafval, leverde een veel compacter bouw materiaal op. Deze zogeheten stadsmoeder werd onder meer gebruikt bij de aanleg van de stadswal van de Vierde Uitleg in 1663.

2 Detail uit twee versies van de kaart van Van Berckenrode (1625 links en 1657 rechts). In rood de stadswal uit 1613 en in oker de stadswal uit 1585. In groen de dwarswal met op de uitgave uit 1657 het in 1630 aangelegde bolwerk. De pijl wijst naar de locatie van het plangebied (vergelijk afb.3)

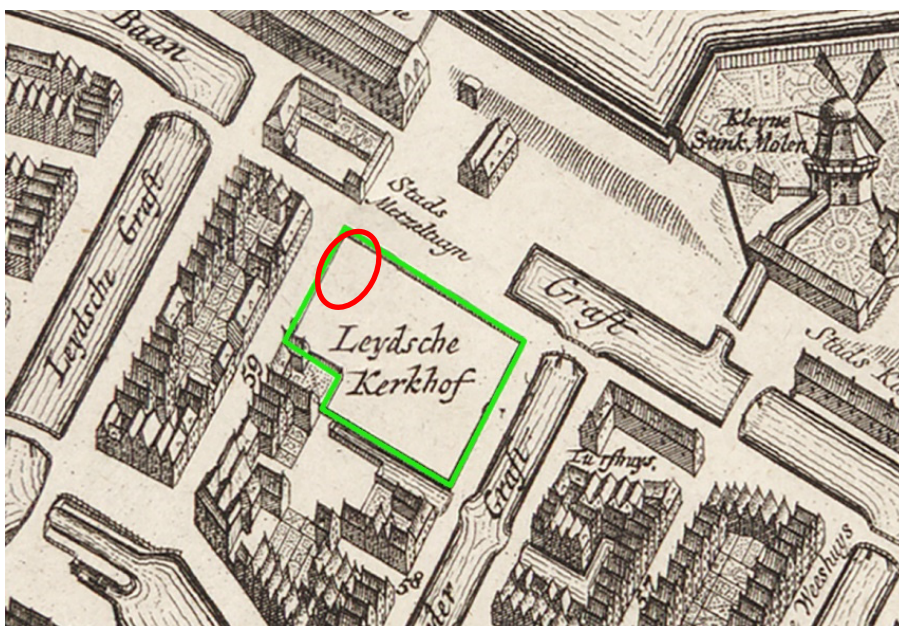

3 Detail uit een kaart van landmeter De Rij uit 1660 met de stadswal en dwarswal uit 1613 geprojecteerd op de huidige topografie. Bij de pijl de contour van het plangebied Raamplan / Raamstraat dat gelegen is ter hoogte van de voormalige dwarswal

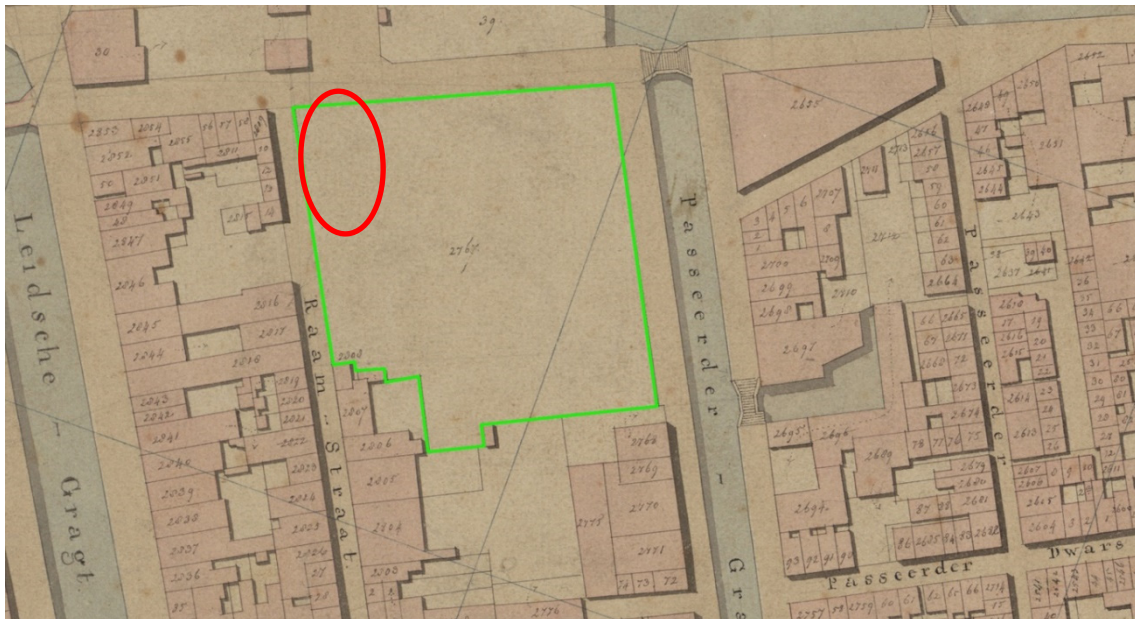
Leidsegracht aan op de nog bestaande 16de-eeuwse fortificatie rond het zuidelijk en oostelijk deel van de stad (afb. 2). Aangezien de dwarswal een tijdelijke stadsgrens zou zijn, werd deze minder zwaar uitgevoerd dan de rest van de fortificatie. Het bleef strategisch een zwakke plek in de stadsverdediging. Daarom werd in 1630 een extra bolwerk op de hoek van de dwarswal aangelegd (vergelijk afb. 2 links en rechts). Deze kleine versterking en de tijdelijke dwarswal zouden in 1660 voorafgaand aan de bouw van de nieuwe halfcirkelvormige stadswal van de Vierde Uitleg verdwijnen. Een projectie van een kaart van stadslandmeter Cornelis Danckertsz. De Rij uit 1660 op de huidige topografie laat zien dat het plangebied Raamplein is gelegen ter hoogte van de voormalige dwarswal (afb. 3) en bij de Vierde Uitleg (1663) onderdeel van de stad gaat uitmaken.

2.1.2 Het Leidse kerkhof (1664-1866)

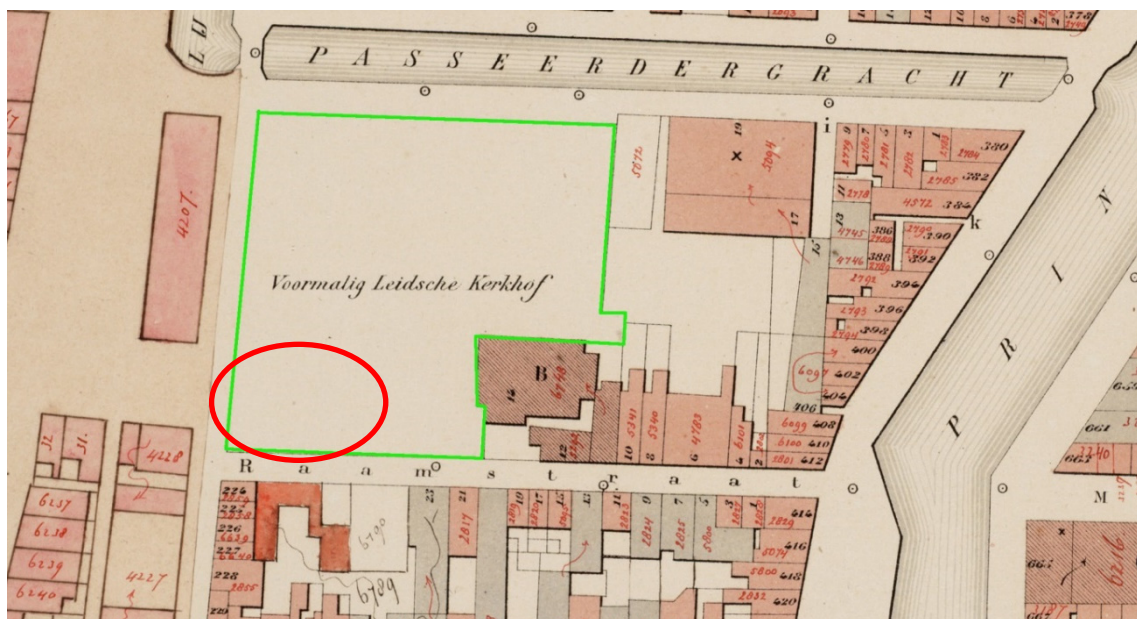
Door de snelle bevolkingsgroei in de 17de eeuw was op de reguliere kerkhoven rond de kerken in Amsterdam geen plaats meer om begraven te worden, er moesten daarom nieuwe begraafplaatsen worden aangelegd. Zo werd in 1664, nadat de dwarswal uit 1613 was ontmanteld, op een terrein tussen de Passeerdersgracht en de Raamstraat het Leidse kerkhof aangelegd (afb. 4). Het was een voortzetting van de in datzelfde jaar gesloten begraafplaats aan de Heiligeweg. Samen met het Karthuizer kerkhof (anno 1602) en het St. Antonis kerkhof (anno 1640) was het Leidse kerkhof een van de drie stedelijke begraafplaatsen. In 1804 werd, uit hygiënisch oogpunt, het verbod op het begraven in kerken en in de bebouwde kern van de steden en dorpen landelijk ingevoerd. Nadat in Amsterdam in 1860 de eerste begraafplaats buiten de wallen, de Westerbegraafplaats, in gebruik werd genomen, werd het Leidse kerkhof na 1866 definitief niet meer gebruikt. Uit het kaartbeeld van enkele opeenvolgende plattegronden van de stad (afb. 5-7) valt te herleiden dat het voormalige kerkhof tot aan het einde van de 19de eeuw onbebouwd is gebleven. Pas in 1899 werd het noordwestelijke deel van de voormalige begraafplaats bestemd voor de bouw van de Openbare Hogere Handelsschool (later de Hogeschool voor Economische Studies aan het Raamplein). Het ontwerp van J.B. Springer was in 1901 gerealiseerd. Op de plattegrond uit 1909 is zichtbaar dat langs de Passeerdersgracht aan de noordoostzijde van het terrein inmiddels ook bebouwing was verschenen (afb. 7).

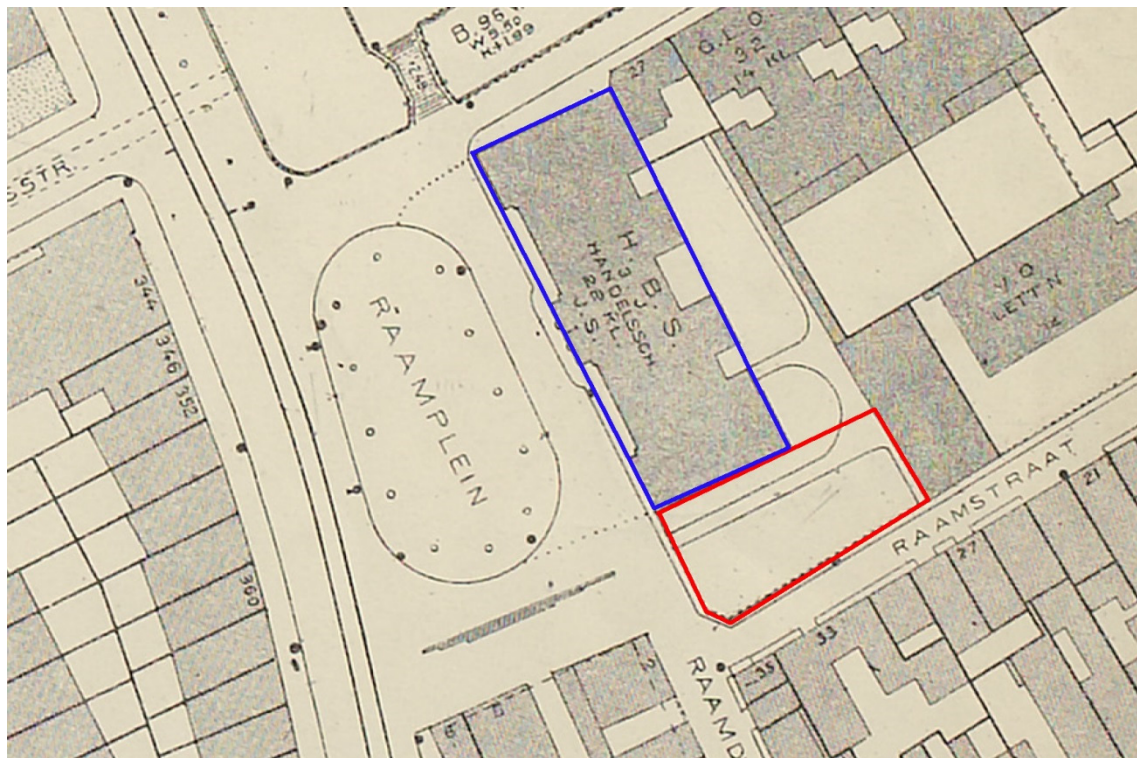
4 Detail uit stadsplattegrond van De Broen 1774-1782, in groen de locatie van het 'Leydsche Kerkhof', in rood de locatie van het plangebied. Het noorden ligt rechtsonder

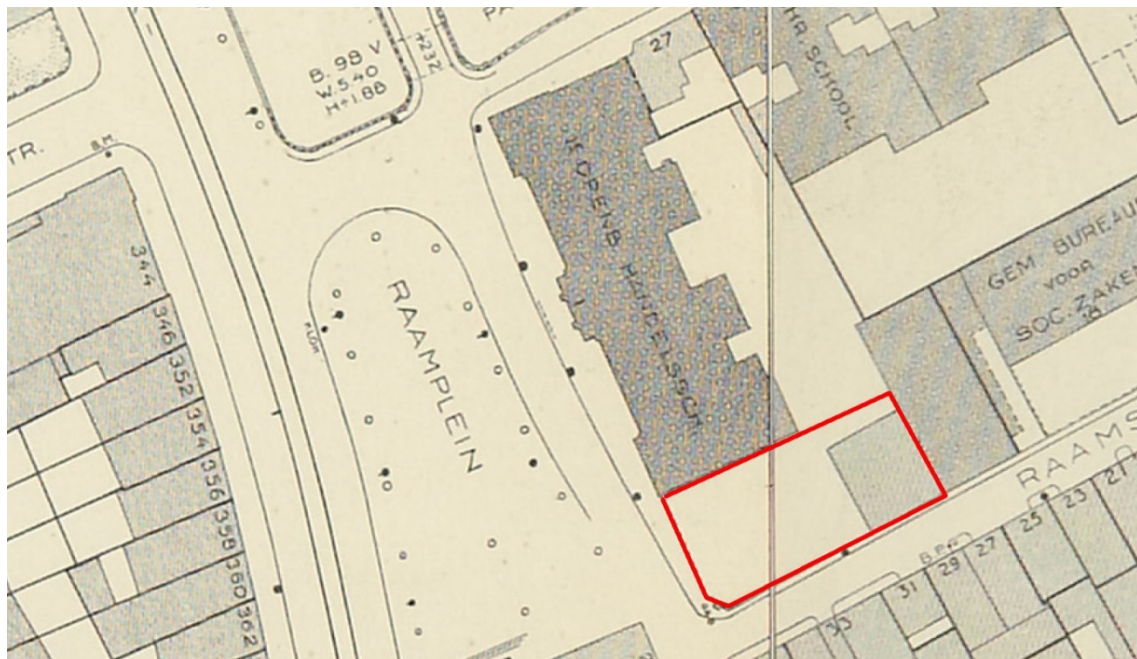
5 Detail uit het kadastrale minuutplan 1820, in groen de contour van het Leidse kerkhof, in rood de locatie van het plangebied. Het noorden ligt rechtsonder

6 Detail uit kaartblad HH uit de buurtatlas Loman Extra (1892-1903) toont het 'Voormalig Leidsche Kerkhof' (groen), in rood de locatie van het plangebied. Het noorden ligt rechtsboven

7 Tussen 1899 en 1901 verrees ter hoogte van het noordwestelijke deel van het voormalige kerkhof een schoolgebouw aan het Raamplein (blauw), hier zichtbaar op de eerste uitgave van de Dienst Publieke Werkenkaart (1909). Het plangebied, in rood aangegeven, is nog altijd onbebouwd. Het noorden ligt boven

8 Vóór 1956 verscheen een uitbouw van Raamstraat 1A aan de zuidoostzijde van plangebied (kaartbeeld samengesteld uit de kaarten J3 en J4 van Dienst Publieke Werkenkaart 1945- 1956). Dit is de eerste en enige bebouwing die is verschenen ter hoogte van het plangebied. Het was waarschijnlijk bij de aanleg van dit gebouwtje in 1950 dat bouwvakkers zijn gestuit op menselijke skeletresten. Het noorden ligt boven

2.2 Archeologische achtergronden

2.2.1 Onderzoek stadswallen

In de afgelopen jaren heeft archeologisch onderzoek op drie locaties inzicht gegeven in de technische aanpak van de laat 16de-eeuwse Amsterdamse vestingbouw en de precieze ligging van deze verdedigingswerken.

In 2006 werd archeologisch onderzoek uitgevoerd in de Amstelstraat, ter hoogte van de stadswal van de Tweede Uitleg uit 1592-96. Nadat het buitengebied was opgehoogd met een laag venige klei was de stadswal aangelegd met zand, veen en klei, vermengd met bouwpuin en stadsafval dat kon worden gedateerd 1575-1600. Aan de voet van de wal in de vestinggracht was met kleizoden een schuine wand opgetrokken die een erosiebestendige huid vormde en het losse ophogingsmateriaal van de stadswal bijeenhield.³

In 2020 werd archeologisch onderzoek uitgevoerd ter hoogte van de stadswal uit 1586 op het perceel Reguliersdwarsstraat 98.⁴ De kern van de wal was gevormd uit (zandige) klei met lokale bijmenging van puin en mortel en met humeuze afvallagen waarin zich onder meer keramiekscherven, mosselkleppen, hoornpitten en eierschalen bevonden. De keramiek uit dit pakket kwam overeen met de vondsten uit de kern van de stadswal ter hoogte van de Amstelstraat en vertegenwoordigt een in Amsterdam gangbaar aardewerk-spectrum uit de periode kort voor 1600. De pakketten waren afgedekt door een omvangrijk, vrijwel vondstloos en homogeen pakket zware grijze klei die als geheel leek te zijn gestort.

Tot slot leverde onderzoek verricht in 2021 ter hoogte van het perceel Nieuwe Herengracht 37 informatie op over de precieze ligging en technische aanpak van de aanleg van de rechterface van een bolwerk van de Tweede Uitleg (1592-1596).⁵ In de berm, aan de buiten (water)zijde van dit bolwerk, bevond zich een aflopend pakket met stadsafval met keramiekvondsten. Ook hier zijn de aangetroffen vormen en bakselgroepen kenmerkend voor het laatste kwart van de 16de eeuw en toont het vondstenspectrum de grote verscheidenheid aan keramieksoorten die in Amsterdam in de jaren 1590 voorhanden waren. Dit pakket met stadsafval werd afgedekt door een vondstloze kleilaag.

2.2.2 Onderzoek begraafplaatsen

De afgelopen decennia zijn verschillende voormalige kerkhoven en dito begraafplaatsen in Amsterdam onderwerp van archeologisch onderzoek geweest. Bij deze onderzoeken zijn in een aantal gevallen begravingen aangetroffen waar naast skeletresten ook kistfragmenten nog in situ aanwezig waren. Daarnaast zijn tientallen vondsten bekend van (gefragmenteerde) skeletresten op locaties waar in het verleden mensen zijn begraven. Nadat deze begraafplaatsen steeds verder ingesloten raakten door groeiende stedelijke bebouwing, werden ze buiten gebruik gesteld en uiteindelijk geruimd. Naast archeologisch onderzoek op enkele van deze voormalige begraafplaatsen in Amsterdam, laten ook de vele meldingen van bij grondwerkzaamheden op die locaties aangetroffen (gefragmenteerde) skeletresten zien dat men bij het ruimen niet altijd zorgvuldig te werk was gegaan.

³ Gawronski, Dautzenberg en Veerkamp 2007.

⁴ Terhorst en Veerkamp 2022.

⁵ Jayasena 2023.

Een recent geconstateerde uitzondering hierop vormde de ruiming van een deel van de voormalige Oosterbegraafplaats (1864-1894) aan de Mauritskade 61. Een IVO in juli 2018 heeft uitgewezen dat het betreffende vak, achter het voormalige Anatomisch Laboratorium, in 1956 geheel was geruimd. Hierbij werd niet per individueel graf geruimd maar is het gehele terrein ontgraven tot vlak boven de onderzijde van de diepste begravingen. Nadat het zand door zeven vrijwel geheel was ontdaan van skeletresten is het zand hergebruikt om het terrein weer aan te vullen. Er was dan ook nauwelijks een verschil te zien in kleur en textuur tussen de oorspronkelijke ophoging van de begraafplaats uit 1864 en de ophoging uit de jaren 1950. Wel bevatte het laatste ophogingszand hier en daar nog kleine fragmenten van grafkisten en een enkel botfragment.⁶

Van het Leidse Kerkhof is bekend dat het eind 19de eeuw is geruimd, de vraag is in hoeverre dit volledig is gebeurd. Zo maakten bouwvakkers die betrokken waren bij de aanleg van een bijgebouw van Raamstraat 1A (afb. 8) aan de zuidwestzijde van het plangebied in 1950 melding van de vondst van skeletresten tijdens hun graafwerkzaamheden.

2.3 Vraagstellingen en methodiek

2.3.1 Vraagstelling

Het doel van het Inventariserend Veldonderzoek was om inzicht te krijgen in de aanwezigheid, aard, omvang, datering en kwaliteit van eventuele archeologische sporen ter toetsing van de archeologische waardestelling (QS 17-007)⁷ en het bureauonderzoek Plangebied westelijke binnenstad (BO 10-099). De vindplaats kan informatie bieden over de locatie en technische uitvoering van de dwarswal uit 1613-1663 binnen de grotere context van de ontwikkeling van verdedigingswerken rond Amsterdam, en over de aanwezigheid, kwantiteit en kwaliteit van begravingen ter hoogte van het voormalige Leidse Kerkhof (1664-1866). Het veldonderzoek richtte zich op de volgende specifieke vragen:

1. De algemene aard, samenstelling en fysieke kwaliteit van eventuele archeologische sporen en vondsten,
2. De aanwezigheid van nader definieerbare archeologische overblijfselen waaronder de 17de-eeuwse stadswal en begravingen,
3. De locatie en technische en constructieve uitvoering van de stadswal,
4. De ruimtelijke verspreiding van de begravingen, zowel horizontaal als verticaal,
5. De oriëntatie en maximale diepte van de graven,
6. Het ruimtegebruik en stratigrafie binnen het kerkhof, de aanwezigheid van verschillende groepen of een historische ontwikkeling van het ruimtegebruik,
7. Eventuele verschillen in de wijze van begraven (synchroon/diachroon) en zo ja, waaruit deze bestaan en hoe deze kunnen worden verklaard,
8. De aanwezigheid van voorwerpen, naast skeletten, in de grafkisten en de functie ervan,
9. Het begrafenisritueel en de wijze en waarop men werd begraven.

2.3.2 Methodiek

Een inventariserend veldonderzoek (IVO) zou uit moeten wijzen of het Leidse Kerkhof in het verleden wel of niet geruimd was en wat de dichtheid zou zijn van de eventuele nog aanwezige

⁶ Gawronski en Jayasena 2018.

⁷ Terhorst 2017.

begravingen uit de periode 1664-1866. Tevens zou het onderzoek uitsluitsel kunnen geven over de aanwezigheid van (sporen van) de dwarswal uit 1613-1663. Daartoe zou in twee sleuven tot het eerste vlak van begravingen worden verdiept en zou per sleuf op één locatie worden door verdiept om het aantal lagen van bijzettingen te documenteren. Op basis van onderzoek en informatie op vergelijkbare locaties in Amsterdam was de verwachting (als er niet geruimd is) in de twee sleuven maximaal 30 bijzettingen aan te treffen. Bij afwezigheid van begravingen zou worden verdiept tot de eerste sporen van de stadswal. Op basis van het IVO zou daarna een inschatting kunnen worden gemaakt van de gevolgen voor het hele plangebied.

9 Links de oorspronkelijk geplande proefsleuven: de bovenste sleuf (noord) was werkput 1 en de onderste sleuf (zuid) was werkput 2, rechts de aangepaste ingekorte versie uit fase 1 van het IVO. Uiteindelijk werd de zuidelijke sleuf opgesplitst in twee kortere werkputten

Aanvankelijk zouden twee proefsleuven van ca. 15 x 2 m worden aangelegd (afb. 9 links), maar in de aanloop naar het veldwerk moest de strategie uit het PvE worden gewijzigd.⁸ Omdat de opdrachtgever de bebouwing op het oostelijk deel van het plangebied en het aangrenzende binnenterrein voorlopig nog toegankelijk wilde houden, was alleen het westelijk deel van het plangebied voor het IVO beschikbaar. De geplande sleuven werden daarom met 4 m ingekort (afb. 9 rechts). Omdat kort na de uitvoering van fase 1 van het IVO het bouwplan on hold werd gezet dient het oostelijk deel van het plangebied in een eventueel vervolg van het bouwplan nog aan bod te komen. De noordelijke sleuf (werkput 1) werd 11 m lang. Op basis van de resultaten uit werkput 1 werd tijdens het veldwerk afgezien van de aanleg van een doorlopende zuidelijke sleuf maar werd deze opgesplitst in werkputten 2 en 3 (afb. 9). In werkput 2 (lengte 3,5 m) zou de verwachte aanwezigheid van de in werkput 1 aangetroffen stadswal worden geverifieerd en in werkput 3 (lengte 3 m) de aanname dat de begraafplaats inderdaad was geruimd worden gecontroleerd. De maximale ontgravings-diepte bedroeg in werkput 1: 1,70 m-Mv (= NAP-0,50 m), in werkput 2: 2,25 m-Mv (= NAP-1,10 m) en in werkput 3: 2,20 m-Mv (= NAP-1,30 m).⁹

In werkputten 1 en 2 kwam een afvalpakket, dat is gebruikt voor de aanleg van de stadswal, aan het licht. In beide werkputten zijn aanlegvondsten uit dit pakket verzameld (RMP-2 en RMP-5) en uit werkput 2 is een monster van 300 liter (0,3 m³) uit dit afvalpakket opgenomen en vervolgens uit getroffeld op vondsten (RMP-6)(afb. 10).

In totaal is met de drie werkputten 17,5 m² onderzocht, dit is 6,5 % van het plangebied (270 m²) van fase 1. Het Inventariserend Veldonderzoek (fase 1) is op 5 t/m 7 november 2018 uitgevoerd door het veldteam van de afdeling Archeologie van MenA volgens de Kwaliteitsnorm

⁸ Nota van wijziging d.d. 27-07-2018.

⁹ De hoogte van het maaiveld liep af van noord naar zuid: van NAP + 1,20 m naar NAP + 0,90 m.

10 Enkele vondsten (RMP-2, RMP-5 en RMP-6) uit het afvalpakket in de stadswal

Nederlandse Archeologie (KNA), versie 4.1. Het veldwerk is gedocumenteerd met digitale fotografie en het profiel met een tekening op schaal 1:20 conform protocol 4004 Opgraven. Alle in het veld verzamelde vondsten zijn geselecteerd voor uitwerking door senior KNA-specialist materialen (zie colofon).¹⁰ De verspreid over het terrein aangetroffen skeletresten zullen na het verschijnen van het definitief eindrapport worden gedeselecteerd en herbegraven. Voor de beschrijving van de keramiekvondsten is het 'Classificatiesysteem voor Laat- en Post Middeleeuws Aardewerk en Glas' gehanteerd, beter bekend als het 'Deventer systeem'.¹¹ Twee complete objecten zijn opgenomen in de Deventer Systeem Catalogus (bijlage 3) en drie rookpijpen in een aparte catalogus (bijlage 4).

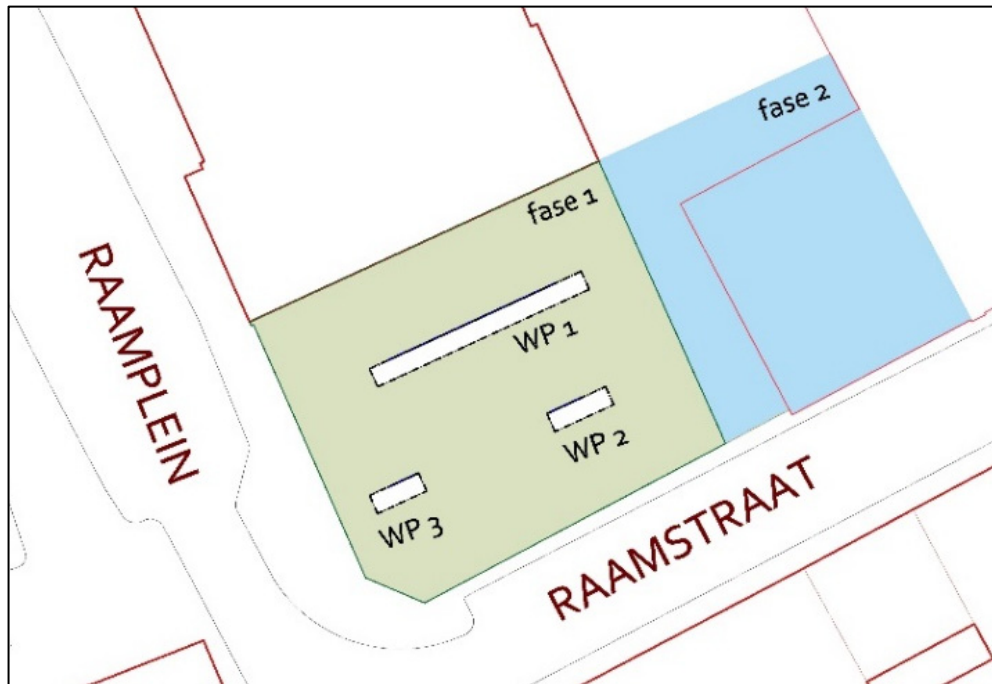
11 Aanleg van werkput 2, op de voorgrond de reeds aangevulde werkput 1, gezien vanaf het Raamplein richting de Raamstraat

¹⁰ De resultaten van specialistisch onderzoek door de senior KNA-specialist materialen zijn integraal opgenomen in dit rapport, deze vervangt zodoende de specialistische rapportage.

¹¹ Deze typologie, die de periode 1250-1900 omvat, is voor het eerst toegepast in de publicatie van een Deventer vondstcomplex in 1989. Bij deze methode is aardewerk geclassificeerd naar baksel (materiaaltype), specifiek model en vorm (Clevis, Kottman 1989).

3 Sporen en structuren

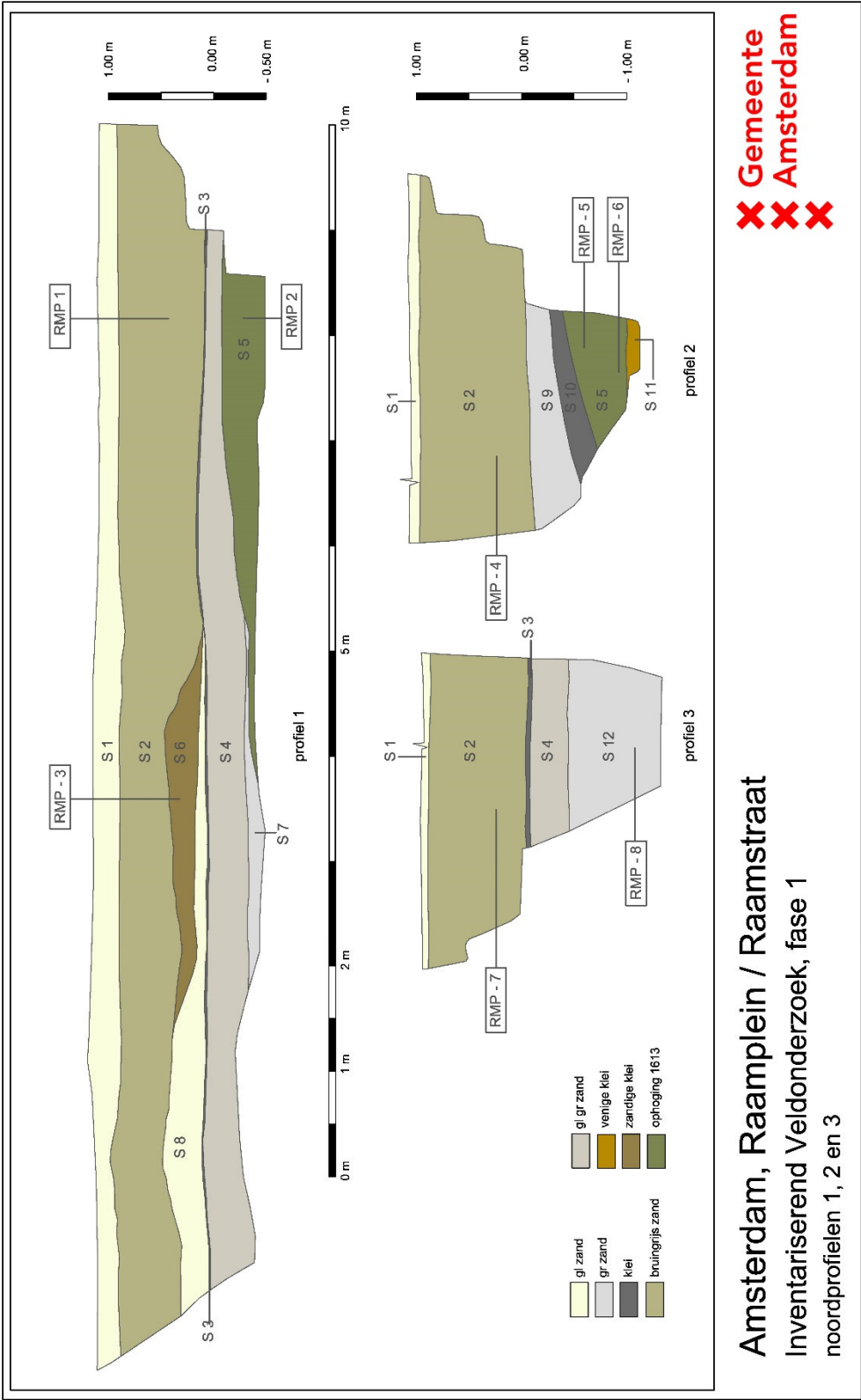
De eerste fase van het IVO resulteerde in 12 sporen uit drie werkputten (afb 12). De werkputten worden per stuk besproken, de vondsten worden uitgebreider behandeld in hoofdstuk 4.

12 De uiteindelijke locatie van de drie werkputten uit fase 1 van het IVO

3.1 Werkput 1

De onderkant van werkput 1 (afb. 13) werd gevormd door drie sporen. Aan de oostzijde door een naar het westen zwak aflopende donkerbruin, grijze zandige kleilaag (S 5). Over een lengte van 5 m liep de top af van NAP-0,10 m tot NAP-0,40 m. Het pakket was licht humeus en bevatte afval (RMP-2). Op basis van de datering van keramiekvondsten uit dit afvalpakket wordt dit spoor geïnterpreteerd als een ophoging van de stadswal uit 1613. Verder westwaarts werd de aflopende teen van deze ophoging afgedekt door donkergrijs zand zonder enige toevoeging (S 7). Beide sporen werden afgedekt door egaal geel/grijs zand (S 4). Dit spoor was zichtbaar in de volle lengte van het profiel en vormde tevens de onderzijde van de westelijke helft van werkput 1. De top van deze zandlaag lag min of meer horizontaal op NAP+0,05 m en werd over de volle lengte afgedekt door een 2-3 cm dik donkergrijs kleibandje (S 3). Dit kleilaagje werd aan de westzijde afgedekt door schoon geel zand (S 8, max. 40 cm dik) en aan de oostzijde door een pakket bruin/grijs/geelbruin gemêleerd zand (S 2). Deze zandlaag was maximaal 80 cm dik en bevatte naast puin ook los skeletmateriaal (RMP-1). Centraal in het profiel was tussen S 8 en S 2 een pakket bruin/grijze klei (S 7) dat vondsten (RMP-3, 1575-1600) bevatte. De toplaag van het profiel bestond uit een 20-30 cm dikke laag lichtgrijs zand (S 1) waarop de bestrating van het maaiveld was gelegd.

13 Profielen werkputten 1, 2 en 3 ,Fase 1 IVO

3.2 Werkput 2

De onderkant van het profiel in werkput 2 (afb. 13) werd gevormd door een samengeperst veenpakket (S 11). Gezien de hoogte (vanaf NAP – 1,15 m) is dit geen natuurlijke veenlaag, daarom is het geïnterpreteerd als opgebracht ophogingsmateriaal als onderdeel van de stadswal uit 1613. Direct hierop lag het humeuze afvalpakket van S 5. Het pakket was maximaal 60 cm dik en de top liep af in westelijke richting van NAP – 0,40 m naar NAP – 0,70 m. Aanlegvondsten uit dit pakket werden verzameld als RMP-5, een monster uit dit pakket leverde RMP-6 (gemiddelde datering ca. 1575-1613) op. Deze ophoging van de stadswal werd afgedekt door een 10-20 cm dikke laag van zware grijsblauwe klei met zwarte oxidatie vlekjes (S 10). Waarschijnlijk maakt ook deze laag onderdeel uit van de stadswal uit 1613.

Deze naar het westen aflopende pakketten werden tot ca. NAP genivelleerd door een laag donkergrijs zand met puin. Het geheel werd afgedekt door het gemêleerde zand van S 2 dat ook hier verspreid skeletresten bevatte (RMP-4) (ca. 1850/1900). De bovenkant van het profiel bestond uit de vlijlaag van zand (S 1) onder de bestrating.

3.3 Werkput 3

Werkput 3 lag in het verlengde van werkput 2 aan de westzijde van het onderzoeksgebied (afb. 12). De bodemopbouw kwam overeen met die van de westzijde in werkput 1. De onderzijde van het profiel (afb. 13) bestond uit een minimaal 85 cm dik pakket donkergrijs zand (S 12, mogelijk gelijk aan S 7 in werkput 1). Het zand bevatte losse skeletdelen, enkele keramiekscherven (1800-1875/1900) en een ijzeren handgreep van een grafkist (RMP-8). Het donkergrijze zand werd op ca. NAP – 0,40 m afgedekt door het gele zand van S 4, dat op ca. NAP werd gevolgd door het dunne kleibandje S 3. Op het scheivlak van de zandlagen S 12 en S 4 lagen enkele dunne plankjes hout en een boomstronk. De bovenste helft van het profiel (tussen ca. NAP en NAP + 0,90 m) bestond uit zandpakket S 2 (bevatte enkele losse skeletresten en keramiekscherven RMP-7, 1575-1900) en als top laag de vlijlaag van zand (S 1).

4 Vondsten

4.1 Vondstcontexten en methodiek

Het IVO ter hoogte van het plangebied Raamplein / Raamstraat heeft geresulteerd in 845 vondsten (bijlage 2). Deze vondsten zijn verdeeld over 8 vondstnummers en afkomstig uit twee vondstcontexten, namelijk die van de stadswal en die van het Leidse Kerkhof. De aangetroffen vondstcategorieën zijn keramiek N = 619 (waaronder 17 pijpen), ecologisch N = 162 (waaronder 113 menselijke skeletresten), bouw materiaal N = 23 (waaronder 10 natuursteen), metaal N = 22 en glas N = 19.

Voor een inzicht in de samenstelling van de keramiekvondsten uit de context van de stadswal zijn de individuele scherven per bakselgroep geteld (N) en is een telling naar *Estimated Vessel Equivalents* (EVE) toegepast. Hierbij worden de aanwezige randen van objecten als representatief beschouwd voor al het aardewerk binnen een vondstcomplex. Een complete rand vertegenwoordigt zo een compleet object, terwijl een fragment van een rand dankzij de regelmatige vorm kan worden uitgedrukt als fractie (percentage) van het oorspronkelijke voorwerp. Door de fracties gegroepeerd bij elkaar op te tellen ontstaat een reproduceerbaar beeld van de verhoudingen tussen de verschillende bakselsoorten of keramiekvormen die binnen het complex voorkomen. Voor dit beeld wordt gebruik gemaakt van het Classificatiesysteem voor Keramiek en Glas, beter bekend als het Deventer Systeem.¹² De grafieken van de bakselverhoudingen worden gepresenteerd in het standaard kleurenschema voor de Deventer Systeem bakselgroepen dat in 2010 is ontwikkeld. Dit heeft sindsdien brede navolging gehad, hetgeen onderlinge vergelijkingen van vondstcomplexen – op vindplaats, stedelijk en landelijk niveau – aanzienlijk heeft vergemakkelijkt.¹³ Twee voorwerpen zijn opgenomen in een Deventer Systeem catalogus (bijlage 3).

4.2 Vondstcontext stadswal

De vondsten die kunnen worden gerelateerd aan de aanleg van de stadswal zijn afkomstig uit de humeuze zandige kleilaag met stedelijk afval (S 5 met RMP-2, RMP-5 en RMP-6) dat in de oostzijde van werkputten 1 en 2 werd aangesneden. In totaal zijn 630 vondsten verzameld: RMP-2 (N = 129) en RMP-5 (N = 67) tijdens de aanleg van de werkputten en RMP-6 (N = 434) uit een monster van 300 liter dat met dit doel is genomen uit het ophoogpakket. De aanleg van de dwarswal in of kort na 1613 vormt de sluitdatum van de vondsten uit deze ophogingslaag. De context bevat de volgende bakselgroepen: r = roodbakkend aardewerk (N = 431 / 81%), S2 = steengoed met glazuur/engobe (N = 35 / 7%), w = witbakkend aardewerk (N = 23 / 4%), Wa = Werra-aardewerk (M = 6 / 1%), We = Weser-aardewerk (M = 10 / 2%), i = tinglazuur aardewerk uit Italië (N = 10 / 2%), m = majolica (N = 9 / 2%) en p = Aziatisch porselein (N = 3 / 1%) (afb. 13 links). De keramiek bestaat voornamelijk uit alledaagse gebruiksvoorwerpen (afb. 14). Het kook/keukengerei omvat grappen (gra), bakpannen (bak), deksels (dek), lekschalen (lek), een steelkom (stk), een beslagkom(kom) en een gatenpot (gat), het tafelgerei bestaat uit borden (bor),

¹² Voor het eerst toegepast in de publicatie van Deventer vondstcomplexen in 1989, zie Clevis en Kottman 1989.

¹³ Jaspers 2011, 89-100.

Type	N	Type	N	Type	N
ib-amf-2	1	r-kan	20	s2-kan-32	3
i-bor	2	r-kom	1	s2-kan-35	3
i-bor-1	7	r-kop	1	s2-kan-37	1
i-kom-5	1	r-kop-11	5	s2-kan-37/55	2
m-bor-14	1	r-kop-2	30	s2-kan-47	1
m-bor-5	8	r-lek-1	1	s2-kan-49	5
p-bor	1	r-lek-7	5	s2-kan-49/62	3
p-bor-4	2	r-oli-2	2	s2-kan-55	5
r-bak	1	r-pis	7	s2-kan-7	1
r-bak-12	1	r-pis-5	13	s2-kan-84	3
r-bak-23	9	r-pot	2	s2-pot	1
r-bak-5	2	r-spa-1	1	wa-bor-1	6
r-blo	7	r-stk-7	3	w-dek-7	3
r-bor	6	r-sut-1	6	we-bor-1	3
r-bor-6	12	r-tes	1	we-gra	4
r-dek-7	3	r-tes-18	2	we-kom-1	2
r-gat	1	r-tes-3/5	3	we-pot-	1
r-gra	97	r-tes-5	9	wf-vfl-1	1
r-gra-30	3	r-vog	1	w-gra	9
r-gra-34	4	r-vst	1	w-gra-15	1
r-gra-54	25	r-vst-3	8	w-pis	1
r-gra-6	2	r-zal-3	2	w-ver-3	1
r-gra-8	3	s2-kan	5	Totaal	408
r-gra-89	16	s2-kan-21/47	2		
r-gra-91	2	r-kan	20		

14 Overzicht van de keramiek uit stadswalcomplex (RMP-2 RMP-5 RMP-6) naar baksel/functie/type (Deventer Systeem) en N (aantal fragmenten)

koppen (kop) en kommen (kom), het drink- en schenkgerei uit diverse kannen (kan) en een amfoor (amf). Verder zijn er voor opslag en verlichting/verwarming enkele testen (tes), potten, (pot) een vuurstolp (vst) en een olielamp (oli). Tot de sanitaire voorzieningen behoren enkele pispotten (pis) en zalfpotten (zal). In de categorie 'overig' vallen een vogelfluitje (vfl), een vogeldrinkbakje (vog), een bloempot (blo) en een spaarpot (spa). Binnen het complex met voornamelijk huishoudelijke gebruiksgoed was een aardewerken suikertrechter (sut) een afwijkende vondst. De Amsterdamse suikerraffinage begon kort voor 1600 aan een opmars die tot ver in de 18de eeuw zou voortduren. Vondsten van deze, specifiek voor de suikerraffinage gemaakte, keramiek komen op Amsterdamse vindplaatsen dan ook veelvuldig voor.¹⁴

Net als de majolica (Haarlem) is ook het roodbakkend aardewerk vooral van regionale afkomst (Noordelijke Nederlanden). Uitzondering hierop zijn het vogelfluitje uit het Franse Saintonge en een amfoor. Deze kleine kruik is afkomstig van het Iberisch schiereiland. In het baksel van deze kruiken zijn de voor deze productieregio karakteristieke mica glimmers duidelijk aanwezig. De kruikjes werden in de 16de en 17de eeuw in Spanje en Portugal gebruikt als verpakkingsmateriaal

¹⁴ Gawronski en Veerkamp 2014.

voor wijn of spijsolie en zijn via de export in Noordwest-Europa gekomen. Daarnaast zijn er objecten afkomstig uit het Werra – en Wesergebied in Duitsland. Dit soort aardewerk werd geproduceerd in het Duitse 'Pottland', waar Coppengrave en Wanfried belangrijke productiecentra waren, en in groten getale via de rivier de Weser noordwaarts naar Bremen en verder over de Noordzee naar onze contreien verscheept.¹⁵ De bloeitijd in de productie liep van ca. 1590 tot 1620 (Weser) of tot 1625 (Werra).

De Italiaanse faience betreft enkele fragmenten van faience borden uit het Italiaanse Ligurië. Het gaat om exemplaren met een donkerblauwe beschildering op een blauwe ondergrond (fond), een decoratie die bekend staat als berretino monochroom.¹⁶ De grootste importen van Ligurische faience vonden plaats in de tweede helft van de 16de eeuw. Het steengoed is vooral afkomstig uit Raeren, maar ook enkele objecten waren geproduceerd in Siegburg (dat eind 16de eeuw haar bloeitijd voorbij was) en uit Westerwald dat vanaf die periode juist als productieplaats aan belang toenam. Het kraakporselein behoort tot de vroegste groep van dit Chinese ceramiek dat eind 16de eeuw voor het eerst in Amsterdam werd gesignaleerd.

Daarnaast bevat het vondstcomplex uit deze context een donker roodbruin geglazuurde kleine plavuis van 11,5 x 11,5 x 2,5 cm (RMP.2.BWM.1) en 10 fragmenten van (vermoedelijk) dakleien (RMP.2.STN.1 en RMP.6.STN.1). Uit klei gebakken plavuizen met deze afmetingen zijn in Amsterdam in de 15de en 16de eeuw gebruikelijk bouw materiaal. Door de gedroogde kleitegel voor het bakken aan één zijde van loodglazuur te voorzien ontstond in de over het glanzende roodbruine oppervlak. In de 17de eeuw werden plavuizen van ca. 22/23 x 22/23 cm de standaard en zijn tot ver in de 18de eeuw als vloerbedekker gebruikt. De kleine plavuizen, een kwart van de oppervlakte van deze standaardplavuis raakten vanaf 1600 steeds minder in zwang.¹⁷

4.2.1 Rookpijpen uit de stadswal ()

Naast huishoudelijk keuken en tafelgoed bevatte de afval laag fragmenten van drie rookpijpen van pijpaaarde (afb. 15). Deze tabakspijpen zullen in of nabij het jaar 1613 zijn weggegooid. Toch lijkt een verschil te zitten in de datering van de afzonderlijke mallen waarin de tabakspijpen zijn geperst. De ongemerkte tabakspijp (RMP.2.CPY.3) lijkt in de meest oude mal geproduceerd te zijn. Dit zou verklaren waarom deze pijp niet afgewerkt en ook niet gemerkt is. De andere twee pijpen kunnen in het tweede decennium van de 17de eeuw gedateerd worden. Deze pijpen zullen rondom het jaar 1613 modieus zijn geweest en dragen beiden een zogenaamd incusiemark. Rookpijp RMP.2.CPY.1 is gemerkt met een 'vijfpuntige ster' en pijp RMP.2.CPY.2 is voorzien van de initialen 'IR'. Het gebruik van incusiemerken lijkt gerelateerd te zijn aan Engelse tabakspijpenmakers in de Republiek. Incusiemerken nemen in het derde decennium van de 17de eeuw sterk af om uiteindelijk (vrijwel) niet meer gebruikt te worden. Tabakspijpen met het merk IR in een cirkel zijn lastig te duiden. Vermeldenswaardig is dat inmiddels meer dan tien exemplaren van dit type pijp met exact hetzelfde merk uit Amsterdam bekend zijn. Dit duidt op een lokale Amsterdamse herkomst ondanks het feit dat uit Amsterdam vooralsnog geen pijpenmakers met deze initialen bekend zijn.¹⁸

¹⁵ Hurst, Neal en Van Beuningen 1986, 242-260.

¹⁶ Jaspers 2009, 3, zie ook Jayasena 2020, 174-185.

¹⁷ Gawronski en Veerkamp 2005, 130.

¹⁸ Zowel uit Leiden als uit Londen zijn tabakspijpenmakers met deze initialen bekend. Er zijn geen aanwijzingen dat één van deze pijpenmakers de producent van deze tabakspijp is geweest.

15 De drie rookpijpjes van de eerste generatie uit het afvalpakket in de stadswal (de merken zijn uitvergroot)

Tot slot bevat het kleipakket S 6 twee vondsten (RMP-3) die uit het laatste kwart van de 16de eeuw dateren. Een scherf van een steengoed kan (1575-1600) geproduceerd in Raeren en een fragment van een faience bord (1585-1600) afkomstig uit de regio Ligurië in Noordwest-Italië. Het kleipakket werd ingesloten door twee zandpakketten (S 2 en S 8) die samenhangen met de ruiming van het kerkhof na 1866. Het is waarschijnlijk dat deze vondsten bij het ruimen van het kerkhof zijn opgenomen uit een dieper gelegen ophogingspakket dat vermoedelijk samenhangt met de aanleg van de wal in 1613 en vervolgens bij het terugstorten van de grond hoger in de bodem zijn terecht gekomen

4.2.2 Het vondstcomplex uit de stadswal in breder perspectief

Eerdere inventarisaties van keramiek uit ophoogpakketten in de verdedigingswerken van de Eerste (1585-1586), Tweede (1592-1596) en Derde Uitleg (1613)¹⁹ hebben qua bakselgroepen en vormen overeenkomstige complexen opgeleverd. In combinatie met de analyse van het omvangrijke vondstcomplex bestaande uit het stadsafval uit de ophoging van het eiland Vlooienburg (1595-1597)²⁰ kan geconcludeerd worden dat het vondstcomplex van het Raamplein, dat gerelateerd wordt aan de aanleg van de dwarswal als onderdeel van de Derde Uitleg (1613), een voor Amsterdamse begrippen algemeen voorkomend scala van ceramiek-soorten en objecten uit de periode vóór 1615 bevat en daarmee exemplarisch is voor de materiële cultuur in Amsterdam kort voor en na 1600 (afb. 16).

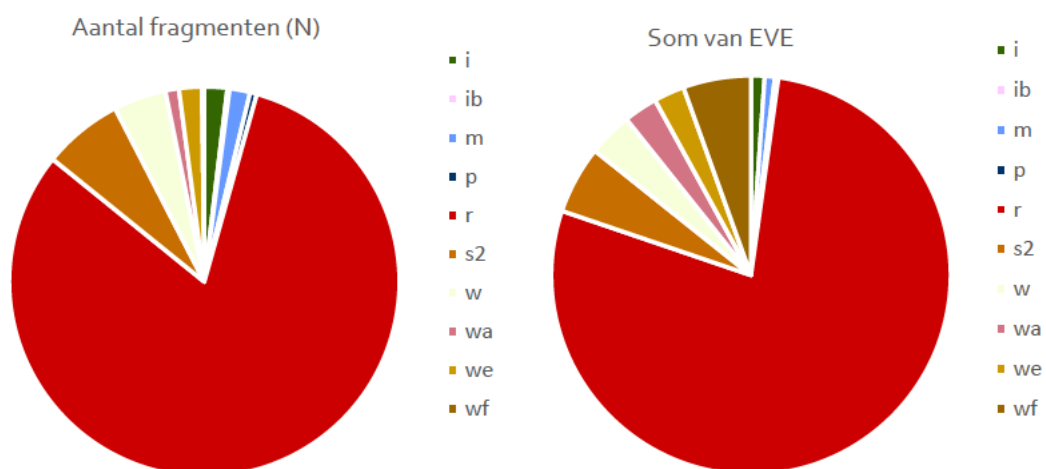
Om tot slot een indruk te krijgen over de herkomst van dit vondstcomplex is de gemiddelde compleetheid van de scherven berekend. Dit hield verband met de vraag in hoeverre de

¹⁹ Eerste Uitleg: vindplaats RDW1 (2020) zie Terhorst en Veerkamp 2022, Tweede Uitleg: vindplaatsen AMS2 (2006) zie Gawronski, Dautzenberg en Veerkamp 2006 en NH5 (2021) zie Jayasena 2023 en de Derde Uitleg: vindplaats NPS (2013) zie Gawronski en Veerkamp 2015.

²⁰ Vondstcomplex WLO-155A, uitgewerkt in Jayasena 2020, 174-184, 249 en 262-267.

16 Boven een selectie keramiek uit het afvalpakket van de stadswal 1613 (links RMP-5, rechts RMP-2). Onder een encenering van overeenkomstige bakselgroepen en vormen (Amsterdamse bodemvondsten uit de studieccollectie van Archeologie MenA.) die een beeld geven van het vaatwerk dat rond 1600 in Amsterdam in gebruik was

17 Bakselverhoudingen naar aantal fragmenten (N) en som van EVE van de keramiek uit de stadswal (RMP-2, RMP-5 en RMP-6)

keramiekafval van elders uit de stad was aangevoerd (secundaire stort) voor het ophogen van de stadswal of dat het juist een lokale primaire afvalstort (bv een beerput) stort betreft. Uitgangspunt is dat stadsafval dat als samenraapsel uit meerdere delen van de stad afkomstig is vaak sterker gefragmenteerd is dan lokaal gestort huishoudelijk afval.²¹ De compleetheit van de objecten wordt percentueel vastgesteld door de som van de EVE te delen door het aantal randfragmenten, wat in dit geval neerkomt op een compleetheit van 24,6%.²² Deze score duidt op een secundaire stort. Ook de breukfactor, in hoeveel scherven is het aardewerk gemiddeld uiteengevallen (het aantal randscherven gedeeld door de som van de EVE waarden), wijst met een lage waarde van 0,041 op een secundaire afvalcontext.²³ Tot slot wijst ook de eenzijdige samenstelling van de afvalstort, het ontbreken van organisch materiaal (been, hout, leer, consumptieafval) glas- en metaalvondsten uit dat een primaire stort niet aannemelijk is.

4.3 Vondstcontext Leidse kerkhof

De vondsten uit deze context (RMP-4, RMP-7 en RMP-8) zijn afkomstig uit de verschillende zandpakketten waarin oorspronkelijk de begravingen hebben plaats gevonden. Aanname is dat het merendeel van deze vondsten bij de ruiming van het kerkhof na 1866 achterwege zijn gebleven of in een enkel geval alsnog tijdens de ruiming in het zand zijn terecht gekomen. Het betreft in totaal 113 skeletfragmenten (afb. 18), 64 keramiekscherven uit voornamelijk de 18de en 19de eeuw, een kisthandgreep (afb. 19) en 12 (grafkist)spijkers.

18 De (gefragmenteerde) skeletresten uit het zandpakket S 2, links RMP.4.FAU.1 uit werkput 2 en rechts RMP.7.FAU.1 uit werkput 3

De skeletresten omvatten (fragmenten) van diverse botten van het menselijk skelet. Niet alleen de kleinste onderdelen zijn achtergebleven bij het ruimen, ook grotere fragmenten van bekken, schedels en de grotere botten van benen en armen zijn bij de ruiming over het hoofd gezien. De keramiek bevat acht rookpijpen uit de 18de eeuw (herkomst Gouda) en een Izabepijp uit de late 19de eeuw. Verder onder meer industriële keramiek (creamware), steengoed (mineraal waterkruik) en rood- en witbakkend aardewerk met een regionale herkomst.

²¹ Jayasena 2020, 29.

²² Som van EVE is 1820, het aantal randen is 75. De compleetheit is $1820 / 75 = 24,26\%$. Orton, Tyers & Vince 1993, 180-181.

²³ Het aantal randen is 75, som van EVE is 1820. De breukfactor is $75 / 1820 = 0,041$.

De kisthandgreep van ijzer is, gezien het feit dat dit model ook bekend is van andere locaties in Amsterdam, waarschijnlijk een standaardmodel dat algemeen in gebruik is geweest. Bij onderzoek in de Nieuwezijds Kapel en zeer recent in de Nieuwe Kerk zijn (vrijwel) identieke exemplaren gevonden.²⁴

19 IJzeren handgreep van een grafkist (RMP.8.MTL.1) uit het zand van S 12 en een vergelijkbaar exemplaar uit de Nieuwezijds Kapel (eveneens te Amsterdam: vindplaats EKS)

De aangetroffen spijkers zijn waarschijnlijk afkomstig van de verwijderde grafkisten. De ijzeren spijkers waren dermate aangetast dat deze na registratie zijn gedeselecteerd

²⁴ Nieuwezijds Kapel, vindplaats EKS. Zie Gawronski en Veerkamp 2007, 25. Nieuwe Kerk, vindplaats NK3 (in uitwerking).

5 Synthese en conclusie

Voor het plangebied Raamstraat / Raamplein gold een hoge verwachting vanwege de eventuele aanwezigheid van de dwarswal uit 1613-1663 en de mogelijke aanwezigheid van begravingen ter hoogte van het voormalige Leidse Kerkhof (1664-1866). Het veldonderzoek richtte zich op de volgende specifieke vragen:

1. De algemene aard, samenstelling en fysieke kwaliteit van eventuele archeologische sporen en vondsten,
2. De aanwezigheid van nader definieerbare archeologische overblijfselen waaronder de stadswal en begravingen,
3. De locatie en technische en constructieve uitvoering van de stadswal,
4. De ruimtelijke verspreiding van de begravingen, zowel horizontaal als verticaal,
5. De oriëntatie en maximale diepte van de graven,
6. Het ruimtegebruik en stratigrafie binnen het kerkhof, de aanwezigheid van verschillende groepen of een historische ontwikkeling van het ruimtegebruik,
7. Eventuele verschillen in de wijze van begraven (synchroon/diachroon) en zo ja, waaruit deze bestaan en hoe deze kunnen worden verklaard,
8. De aanwezigheid van voorwerpen, naast skeletten, in de grafkisten en de functie ervan, Het begrafenisritueel en de wijze en waarop men werd begraven.

Het veldonderzoek had in de eerste plaats een waarderend karakter en vormt het uitgangspunt voor vervolgonderzoek naar de vindplaats (afb. 1). In dit opzicht zijn de resten van de stadswal uit 1613 die zich vanaf 1,20 m onder het maaiveld bevinden het meest waardevol. De relatief goede conditie van de aanwezige sporen biedt een basis voor onderzoek naar de exacte ligging, als aanvulling op de historische kaart. Daarnaast wees het IVO uit dat bij aanleg van de wal gebruik gemaakt is van stadsafval. Dit afval vormt een afspiegeling van de materiele cultuur uit de laat 16de/begin 17de eeuw in Amsterdam (vraag 1 en 2).

Vanwege het karakter van een secundaire stort in combinatie met de constatering dat hier sprake is van recent afval lijkt het er sterk op dat het vuilnis voor dit doel is ingezameld en eerst is gescheiden, waarbij de keramiek(scherven) zijn geselecteerd, voordat het als ophogingslaag in de wal is gestort.

Op basis van archeologische inventarisaties van meerdere Amsterdamse vondstcomplexen uit de periode 1575-1625 kan geconcludeerd worden dat het vondstcomplex gerelateerd aan de aanleg van de wal ten tijde van de Derde Uitleg (1613), een voor Amsterdamse begrippen algemeen voorkomend scala van ceramieksoorten en objecten uit de periode vóór 1615 bevat en daarmee exemplarisch is voor de materiële cultuur in Amsterdam rond 1600.

Eveneens biedt de vindplaats informatie over de staat van ruiming van het voormalige Leidse kerkhof (1664-1866). Verspreid over het terrein bleken slechts gefragmenteerde skeletresten aanwezig wat duidt op een vrijwel volledige ruiming van de voormalige begraafplaats (vragen 4 t/m 8). Begravingen in situ worden dan ook niet meer verwacht, wat resulteert in een bijgestelde (lage) verwachting met betrekking tot dit aspect.

Selectieadvies

De op basis van bovenstaande resultaten bijgestelde verwachting dient als uitgangspunt voor de borging van archeologische waarden bij de toekomstige ontwikkeling van het plangebied. De voorgenomen bouw van een appartementencomplex met kelder zal gepaard zal gaan met verstoring van de sporen van de stadswal. Om deze reden wordt een archeologische opgraving opgenomen in de (eventuele) verdere ontwikkeling van deze planvorming. De uitgangspunten van het veldonderzoek en archeologische randvoorwaarden voor de civieltechnische uitvoering van de bouwplannen worden vastgelegd in een Plan van Aanpak gebaseerd op het Programma van Eisen.²⁵

RMP		
Waarden	Criteria	Scores
Beleving	Schoonheid	van bovengronds herkenbare structuren is geen sprake
	Herinneringswaarde	het terrein maakt weliswaar onderdeel uit van de verdedigingswerken van de derde Uitleg (1613) maar restanten hiervan zijn op het maaiveld niet meer zichtbaar of aanwezig
Fysieke kwaliteit	Gaafheid	2-3 (middel-hoog)
	Conservering	2-3 (middel-hoog)
Inhoudelijke kwaliteit	Zeldzaamheid	3 (hoog)
	Informatiewaarde	3 (hoog)
	Ensemblewaarde	3 (hoog)
	Representativiteit	3 (hoog)
TOTAAL		16-18 (middel) hoog

20 Waarderingstabel conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie 4.1

De belevingswaarden schoonheid en herinnering hebben betrekking op sporen die als structuur of vorm zichtbaar zijn vanaf het maaiveld. Ter hoogte van het plangebied Raamplein zijn geen structuren van de dwarswal uit 1613 boven het maaiveld zichtbaar. De belevingswaarden scoren daarom laag.

De fysieke kwaliteit van de vindplaats wordt gewaardeerd op grond van de gaafheid van de sporen en de conserveringstoestand van de artefacten. Deze kan, voor wat betreft de aangetroffen sporen als (middel)hoog worden aangemerkt. Voor zover er sporen van de stadswal zijn aangetroffen lijken deze goed geconserveerd. De verwachting is dat dieper gelegen sporen eveneens goed geconserveerd zijn. Dit geldt ook voor de geborgen artefacten. Zeker onder grondwatervniveau zal sprake zijn van goede conserveringsomstandigheden.

De informatiewaarde van de sporen is hoog. Meer kennis kan worden verkregen over de opbouw van de wal en exacte locatie ervan. Ook de zeldzaamheid, op slechts weinig locaties in de stad zijn sporen van de stadswal van de Derde Uitleg aangetroffen, draagt bij aan een hoge waardering van de vindplaats. De vindplaats vormt een sterk ensemble met de nabijgelegen vindplaats NPS waar het bolwerk Osdorp, onderdeel van hetzelfde verdedigingswerk, is

²⁵ Monumenten en Archeologie Programma van Eisen 2019-10.

opgegraven. De vindplaats representeert de technische uitvoering van het verdedigingswerk van de Derde Uitleg. De inhoudelijke kwaliteit kan als hoog worden gewaardeerd. De totale waardering van de vindplaats kan daarom als (middel)hoog worden beschouwd (afb. 20).

6 Bronnen

6.1 Literatuur

- Clevis, H., & J. Kottman, *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*. Deventer 1989.
- Gawronski, J., S. Dautzenberg en J. Veerkamp, *Verschansen achter vuilnis. Inventariserend veldonderzoek Amstelstraat (2006)*. (BMA AAR 3), Amsterdam 2006
- Gawronski, J. en R. Jayasena, *Vak 14 van de Oude Oosterbegraafplaats. Inventariserend veldonderzoek Mauritskade 61 (2018)*. (MenA AAR 104), Amsterdam 2018.
- Gawronski, J. en J. Veerkamp, 'Plavuizen. Amsterdamse vloeren archeologisch bekeken', in: J. Gawronski, F. Schmidt en M.-Th. Van Thoor (red), *Amsterdam Monumenten & Archeologie 4*. Amsterdam 2005, 120-131.
- Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Zerken en graven in de Nieuwezijds Kapel. Inventariserend veldonderzoek Rokin (2005)*. (BMA AAR 7), Amsterdam 2007
- Gawronski, J. en J. Veerkamp, *De pottenbakkerij aan de Overtoom. Archeologische Begeleiding Schoolstraat 5-19, Amsterdam (2012)*. (BMA AAR 79), Amsterdam 2014.
- Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Passeerder / Osdorp: schakelpunt van de 17de-eeuwse stadswal. Archeologische Opgraving Nieuwe Passeerdersstraat 2, Amsterdam (2013)*. (MenA AAR 81), Amsterdam 2015.
- Hurst, J., D. Neal en H. van Beuningen, *Pottery produced and traded in North-West Europe 1350-1650*. (Rotterdam Papers VI) Rotterdam 1986.
- Jaspers, N.L., 'Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse faience uit Nederlandse bodem (1550-1700)', *Vormen uit Vuur. Mededelingenblad van de Nederlandse vereniging van vrienden van ceramiek en glas*, 204 (2009), 2-31.
- Jaspers, N.J., 'Twee digitale toepassingen voor het Deventer Systeem: opzoekschema met bladwijzers en standaard kleurcodes voor bakselgroepen.', in H. Clevis (red), *Assembled Articles 4. Symposium on medieval and post-medieval ceramics. Zwolle 16 and 17 september 2010*. Zwolle 2011, 89-100.
- Jayasena, R., *Bolwerk aan de Amstel. Opgraving - variant archeologische begeleiding Nieuwe Herengracht 37, Amsterdam (2021)*. (MenA AAR 138) Amsterdam 2023.
- Jayasena, R., *Graaf- en modderwerk. Een archeologische stadsgeschiedenis van Amsterdam*. Utrecht 2020.
- Oldewelt, W.F.H. 'De stadsreinigingsdienst', in: W.F.H. Oldewelt, *Amsterdamse Archiefvondsten (1942)*, 149-154
- Oostveen, J. van, 'Kleipijpen; een statistische analyse'. *Westerheem 50-1* (2001), 13-27.
- Oostveen, J. van, *Amsterdam, Raamplein: Tabakspijpen van om en nabij het jaar 1613*. Kleipijp publicatie 382, Tiel 2023
- Orton, C., P. Tyers, A. Vince, *Pottery in Archaeology*. Cambridge 1993.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Nationale Onderzoeksagenda Archeologie NOaA 2.0*. 2016
- Terhorst, T., *Archeologische Quickscan Raamstraat / Raamplein* (MenA QS 17-007), Amsterdam 2017
- Terhorst, T en J. Veerkamp, *De stadswal van 1586. Archeologische Begeleiding Reguliersdwarsstraat 98, Amsterdam (2020)*. (MenA AAR 133) Amsterdam 2022

Veerkamp, J.A.G., *Programma van Eisen MenA 2018-20. Raamplein / Raamstraat*. Amsterdam, 2018.

6.2 Kaarten en afbeeldingen

Afb. 2a Balthasar Florisz. van Berckenrode 1625, Stadsarchief Amsterdam, beeldbank UZFA00002000001,

Afb. 2b Balthasar Florisz. van Berckenrode 1657, Stadsarchief Amsterdam, beeldbank B00000020785

Afb. 3 Cornelis Danckerts de Rij 1660, Stadsarchief Amsterdam, beeldbank 010033000080

Afb. 4 Gerret De Broen vijfde editie 1774-1782, Stadsarchief Amsterdam, beeldbank B00000030974

Afb. 5 Kadaster 1820, Sectie E, blad 1, Stadsarchief Amsterdam, beeldbank B00000003122

Afb. 6 Buurtatlas Loman Extra 1892-1903, kaartblad HH, Stadsarchief Amsterdam, beeldbank 010043000002_050

Afb. 7 Dienst Openbare Werken 1909 kaartblad J3, Stadsarchief Amsterdam, beeldbank DUIZ00754000001

Afb. 8 Dienst Openbare Werken 1956, kaartbladen J3 en J4, Stadsarchief Amsterdam, beeldbank DUIZ00766000001 en DUIZ00786000001

Bovenstaande afbeeldingen zijn details uit genoemde kaarten en voor dit rapport bewerkt door MenA. Andere afbeeldingen MenA.

Bijlage 1 Sporen

S	NAP	NAP onder	beschrijving	interpretatie	vondstnr	datering
1	+1,20 m	0,95 m +	licht grijs zand, op S 2	vlijlaag bestrating		1866-1901
2	+0,95 m	0,10 m -	bruinigrijs/geelbruin gemêleerd zand met weinig skeletresten en puin, op S 3	ophoging	RMP-1 RMP-4 RMP-7	1866-1901
3	+0,10 m	0,10 m -	donkergrijs kleibandje, op S 4	ophoging		1866-1901
4	+0,10 m	0,36 m -	geelgrijs zand, zonder toevoegingen en egaal gekleurd	ophoging		1866-1901
5	+0,20 m	1,00 m -	donkerbruin/grijs zandige klei, humeus met afval	stadswal 1613	RMP-2 RMP-5 RMP-6	1613-1663
6	+0,50 m	0,10 m +	bruinigrijze klei	ophoging	RMP-3	1575-1600
7	+0,30 m	0,48 m -	donkergrijs zand, egaal gekleurd zonder toevoegingen, op S 5, mogelijk = S 12	ophoging		1866-1901
8	+0,50 m	0,10 m +	geel zand	ophoging		1866-1901
9	-0,06 m	-0,56 m	donker grijs zand met puin	ophoging		1866-1901
10	-0,28 m	-0,74 m	zware grijsblauwe klei met zwarte vlekjes	stadswal		1613-1663
11	-1,00 m	-1,15 m	donkerbruin compact veen	stadswal?		1613-1663
12	-0,44 m	-1,29 m	donkergrijs zand, mogelijk = S 7	ophoging	RMP-8	1866-1901

Bijlage 2 Vondsten

Vondstnr.	CAT.	Subnr.	N	Object	materiaal	Datering
RMP.00001	CER	001	1	bord	faience: Hollands	1687-1701
RMP.00001	CER	002	2	bord	porselein: WanLi	1600-1635
RMP.00001	CER	003	1	bord	porselein: overgang	1635-1645
RMP.00001	CER	004	1	kop	porselein: capucijner	1690-1725
RMP.00001	CER	005	1	bord	majolica	1600-1625
RMP.00001	CER	006	1	grape	roodbakkend, glazuur: groen	1600-1650
RMP.00001	CER	007	6	grape	roodbakkend	1625-1650
RMP.00001	CER	008	1	bord	roodbakkend	1700-1800
RMP.00001	CPY	001	2	rookpijp	pijpaarde	1625-1675
RMP.00002	CER	001	1	kan	steengoed: Raeren	1575-1600
RMP.00002	CER	002	2	kan	steengoed: Raeren	1575-1613
RMP.00002	CER	003	4	kan	steengoed: Raeren	1590-1599
RMP.00002	CER	004	4	kan	steengoed: Raeren	1583-1613
RMP.00002	CER	005	3	kan	steengoed: Frechen	1600-1613
RMP.00002	CER	006	1	bord	porselein: WanLi	1600-1613
RMP.00002	CER	007	2	bord	faience: Italiaans	1585-1613
RMP.00002	CER	008	1	bord	majolica	1590-1613
RMP.00002	CER	009	1	bord	roodbakkend, slib: Werra	1585-1613
RMP.00002	CER	010	2	bord	witbakkend: Weser	1575-1613
RMP.00002	CER	011	2	olielamp	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	012	1	bakpan	roodbakkend	1550-1600
RMP.00002	CER	013	1	bakpan	roodbakkend	1600-1613
RMP.00002	CER	014	2	bord	roodbakkend, slib: ringeloor	1600-1613
RMP.00002	CER	015	4	bord	roodbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00002	CER	016	1	vuurstolp	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	017	4	papkom	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	018	6	papkom	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	019	4	kan	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	020	2	pot	roodbakkend	1600-1613
RMP.00002	CER	021	2	grape	roodbakkend	1450-1613
RMP.00002	CER	022	4	grape	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	023	9	grape	roodbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00002	CER	024	1	pispot	roodbakkend, glazuur: groen	1600-1613
RMP.00002	CER	025	2	pispot	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	026	12	grape	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	027	11	grape	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	028	4	vaatwerk	roodbakkend	1575-1613
RMP.00002	CER	029	2	vuurtest	roodbakkend: ongeglazuurd	1575-1613
RMP.00002	CER	030	7	bloempot	roodbakkend: ongeglazuurd	1575-1613
RMP.00002	CER	031	6	suikertrechter	roodbakkend: ongeglazuurd	1600-1625

RMP.00002	CER	032	1	vergiet	witbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00002	CER	033	4	grape	witbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00002	CPY	001	1	rookpijp	pijpaarde	1610-1620
RMP.00002	CPY	002	1	rookpijp	pijpaarde	1610-1620
RMP.00002	CPY	003	1	rookpijp	pijpaarde	1600-1615
RMP.00003	CER	001	1	kan	steengoed: Raeren	1575-1600
RMP.00003	CER	002	2	bord	faience: Italiaans	1585-1613
RMP.00004	CER	001	1	bord	porselein: WanLi	1600-1625
RMP.00004	CER	002	1	kom	industrieel: creamware	1800-1850
RMP.00004	CER	003	1	kom	industrieel: wit	1850-1900
RMP.00004	CER	004	3	kan	steengoed: Duingen	1800-1850
RMP.00004	CER	005	1	bord	majolica	1620-1640
RMP.00004	CER	006	1	bord	faience: Hollands	1665-1725
RMP.00004	CER	007	1	grape	roodbakkend, glazuur: groen	1650-1750
RMP.00004	CER	008	1	kom	roodbakkend	1800-1850
RMP.00004	CER	009	2	mineraalwaterfles	steengoed: mineraalwaterkruik	1800-1880
RMP.00004	CER	010	1	bord	majolica	1750-1850
RMP.00004	CER	011	1	lekschaal	witbakkend, glazuur: groen	1850-1900
RMP.00004	CER	012	3	vaatwerk	roodbakkend	1700-1800
RMP.00004	CER	013	1	bord	witbakkend: Duitsland	1800-1850
RMP.00004	CER	014	1	bord	porselein: capucijner	1700-1725
RMP.00004	CER	015	9	vaatwerk	industrieel: wit	1850-1900
RMP.00004	CER	016	2	vaatwerk	roodbakkend	1800-1900
RMP.00004	CPY	001	1	rookpijp	pijpaarde	1600-1650
RMP.00004	CPY	002	1	rookpijp	pijpaarde	1729-1739
RMP.00004	CPY	003	1	rookpijp	pijpaarde	1739-1770
RMP.00004	CPY	004	1	rookpijp	pijpaarde	1770-1824
RMP.00004	CPY	005	3	rookpijp	pijpaarde	1700-1850
RMP.00005	CER	001	1	kan	steengoed: Raeren	1575-1600
RMP.00005	CER	002	1	kan	steengoed: Raeren	1590-1613
RMP.00005	CER	003	1	kan	steengoed: Raeren	1583-1613
RMP.00005	CER	004	1	kan	steengoed: Raeren	1575-1613
RMP.00005	CER	005	1	kan	steengoed: Raeren	1575-1613
RMP.00005	CER	006	1	kan	steengoed: Frechen	1590-1613
RMP.00005	CER	007	1	amfoor	witbakkend: Iberisch	1575-1613
RMP.00005	CER	008	3	bord	faience: Italiaans	1585-1613
RMP.00005	CER	009	1	bord	witbakkend: Weser	1575-1613
RMP.00005	CER	010	1	kom	witbakkend: Weser	1575-1613
RMP.00005	CER	011	4	grape	witbakkend: Weser	1575-1613
RMP.00005	CER	012	1	pot	witbakkend: Weser	1575-1613
RMP.00005	CER	013	1	bord	roodbakkend	1575-1613
RMP.00005	CER	014	1	bord	roodbakkend	1575-1613
RMP.00005	CER	015	1	bord	roodbakkend, glazuur: groen	1525-1575
RMP.00005	CER	016	1	bord	roodbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00005	CER	017	1	vuurstolp	roodbakkend	1575-1613
RMP.00005	CER	018	1	vaatwerk	roodbakkend	1575-1613
RMP.00005	CER	019	1	bakpan	roodbakkend	1575-1600

RMP.00005	CER	020	2	kan	roodbakkend	1575-1613
RMP.00005	CER	021	1	bakpan	roodbakkend	1550-1600
RMP.00005	CER	022	5	grape	roodbakkend	1575-1613
RMP.00005	CER	023	2	pispot	roodbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00005	CER	024	3	grape	roodbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00005	CER	025	2	grape	roodbakkend	1575-1613
RMP.00005	CER	026	2	kooltjespan	roodbakkend: ongeglazuurd	1575-1613
RMP.00005	CER	027	3	vuurtest	roodbakkend: ongeglazuurd	1550-1613
RMP.00005	CER	028	1	lekschaal	roodbakkend	1600-1613
RMP.00005	CER	029	1	pispot	witbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00005	CER	030	4	pispot	roodbakkend	1590-1613
RMP.00005	CER	031	1	pispot	roodbakkend	1550-1600
RMP.00005	CER	032	1	kom	roodbakkend	1575-1613
RMP.00005	CER	033	7	grape	roodbakkend	1550-1613
RMP.00006	CER	001	1	zalfpot	roodbakkend	1575-1600
RMP.00006	CER	002	1	vogelfluit	witbakkend: Saintonge	1575-1600
RMP.00006	CER	003	1	papkom	faience: Italiaans	1590-1613
RMP.00006	CER	004	1	vuurstolp	roodbakkend	1575-1600
RMP.00006	CER	005	1	kan	steengoed: Raeren	1500-1575
RMP.00006	CER	006	1	kan	steengoed: Siegburg	1565-1600
RMP.00006	CER	007	2	kan	steengoed: Siegburg	1565-1600
RMP.00006	CER	008	1	voorraadpot	steengoed: Raeren	1500-1600
RMP.00006	CER	009	2	kan	steengoed: Raeren	1575-1613
RMP.00006	CER	010	2	kan	steengoed: Raeren	1583-1613
RMP.00006	CER	011	1	kan	steengoed: Frechen	1560-1590
RMP.00006	CER	012	1	kan	steengoed: Frechen	1575-1600
RMP.00006	CER	013	2	kan	steengoed: Raeren	1585-1613
RMP.00006	CER	014	2	kan	steengoed: Frechen	1590-1613
RMP.00006	CER	015	4	bord	faience: Italiaans	1585-1613
RMP.00006	CER	016	7	bord	majolica	1590-1613
RMP.00006	CER	017	1	bord	majolica	1585-1613
RMP.00006	CER	018	3	bord	roodbakkend, slib: Werra	1580-1613
RMP.00006	CER	019	1	bord	roodbakkend, slib: Werra	1580-1613
RMP.00006	CER	020	1	kom	witbakkend: Weser	1575-1613
RMP.00006	CER	021	2	bord	porselein: WanLi	1575-1613
RMP.00006	CER	022	5	lekschaal	roodbakkend	1525-1600
RMP.00006	CER	023	5	vuurstolp	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	024	1	vuurstolp	roodbakkend, slib	1575-1613
RMP.00006	CER	025	1	gatenpot	roodbakkend	1600-1613
RMP.00006	CER	026	2	bord	roodbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00006	CER	027	6	bord	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	028	1	bakpan	roodbakkend	1600-1613
RMP.00006	CER	029	1	bakpan	roodbakkend	1550-1600
RMP.00006	CER	030	1	bakpan	roodbakkend	1550-1600
RMP.00006	CER	031	1	bakpan	roodbakkend	1550-1600
RMP.00006	CER	032	1	bakpan	roodbakkend	1550-1600
RMP.00006	CER	033	4	bakpan	roodbakkend	1550-1600

RMP.00006	CER	034	1	bord	roodbakkend, slib: Werra	1580-1613
RMP.00006	CER	035	7	vuurtest	roodbakkend: ongeglazuurd	1575-1613
RMP.00006	CER	036	2	vaatwerk	roodbakkend: ongeglazuurd	1550-1613
RMP.00006	CER	037	1	kooltjespan	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	038	1	deksel	roodbakkend: ongeglazuurd	1575-1613
RMP.00006	CER	039	1	deksel	roodbakkend: ongeglazuurd	1575-1613
RMP.00006	CER	040	1	deksel	roodbakkend	1600-1613
RMP.00006	CER	041	2	grape	roodbakkend	1400-1525
RMP.00006	CER	042	1	vogeldrinkbak	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	043	1	zalfpot	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	044	20	papkom	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	045	5	papkom	roodbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00006	CER	046	1	papkom	roodbakkend, slib: Noord Holland	1575-1613
RMP.00006	CER	047	14	kan	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	048	6	pispot	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	049	2	grape	roodbakkend	1525-1575
RMP.00006	CER	050	1	spaarpot	roodbakkend: ongeglazuurd	1550-1613
RMP.00006	CER	051	3	steelkom	roodbakkend	1550-1600
RMP.00006	CER	052	2	grape	roodbakkend	1525-1575
RMP.00006	CER	053	20	grape	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	054	2	grape	roodbakkend	1550-1600
RMP.00006	CER	055	3	grape	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	056	1	grape	roodbakkend	1575-1613
RMP.00006	CER	057	63	grape	roodbakkend	1550-1613
RMP.00006	CER	058	2	grape	roodbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00006	CER	059	4	pispot	roodbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00006	CER	060	77	vaatwerk	roodbakkend	1550-1613
RMP.00006	CER	061	29	vaatwerk	roodbakkend	1550-1613
RMP.00006	CER	062	5	grape	witbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00006	CER	063	3	deksel	witbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00006	CER	064	1	grape	witbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00006	CER	065	2	vaatwerk	witbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00006	CER	066	6	vaatwerk	witbakkend, glazuur: groen	1575-1613
RMP.00006	CPY	001	4	rookpijp	pijpaarde	1585-1613
RMP.00007	CER	001	2	kom	roodbakkend, slib: Werra	1580-1630
RMP.00007	CER	002	1	kom	witbakkend: Weser	1575-1625
RMP.00007	CER	003	1	doofpot	roodbakkend	1575-1650
RMP.00007	CER	004	1	voorraadpot	roodbakkend	1600-1700
RMP.00007	CER	005	1	kan	roodbakkend	1650-1750
RMP.00007	CER	006	1	voorraadpot	roodbakkend	1675-1750
RMP.00007	CER	007	1	bord	roodbakkend	1800-1875
RMP.00007	CER	008	1	kachelpan	roodbakkend	1825-1900
RMP.00007	CER	009	1	bord	majolica	1800-1850
RMP.00007	CER	010	2	gementpot	porselein: China	1825-1875
RMP.00007	CER	011	1	schaal	industrieel: creamware	1760-1800
RMP.00007	CER	012	2	kom	industrieel: wit	1800-1850
RMP.00007	CER	013	1	kop	industrieel: wit	1825-1875

RMP.00007	CER	014	2	kop	industrieel: wit	1850-1900
RMP.00007	CER	015	1	mineraalwaterfles	steengoed: mineraalwaterkruik	1750-1850
RMP.00007	CER	016	1	mineraalwaterfles	steengoed: mineraalwaterkruik	1880-1925
RMP.00007	CPY	001	1	rookpijp	pijpaarde	1860-1900
RMP.00008	CER	001	1	mineraalwaterfles	steengoed: mineraalwaterkruik	1825-1880
RMP.00008	CER	002	1	lekschaal	witbakkend, glazuur: groen	1800-1875
RMP.00008	CER	003	1	bord	roodbakkend	1800-1875
RMP.00008	CER	004	1	vuurtest	roodbakkend	1750-1850
RMP.00008	CER	005	2	vaatwerk	industrieel: wit	1850-1900

Bijlage 3

Deventer

systeem

catalogus

ophoging stadswal
(1613)

Opbouw van de catalogusblokjes

- 1a vondstnummer
- 1b vondstcontext (complexdatering)
- 2 code van het type
- 3 objectdatering
- 4a maten in centimeters (grootste diameter / hoogte)
- 4b beschrijving van het type
- 5a baksel
- 5b kleur / glazuur
- 5c beschrijving van de decoratie
- 5d diversen
- 6a bodem
- 6b oor / steel
- 6c compleetheid
- 7 functie
- 8 productiecentrum
- 9 literatuur

(alle afbeeldingen in deze catalogus zijn schaal 1:1, tenzij anders aangegeven)

cat. 1

- 1a RMP.00006CER001
- 1b ophoging stadswal (1613)
- 2 r-zal-3
- 3 1575-1613
- 4a 4,0/4,2
- 4b licht conische, versmallende zalfpot met naar buiten gebogen rand, standvlak
- 5a roodbakend aardewerk
- 5b loodglazuur inwendig
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8 West-Nederland
- 9

cat. 2

- 1a RMP.00006CER002
- 1b ophoging stadswal (1613)
- 2 wf-vfl-1
- 3 1575-1613
- 4a 4,0/5,5
- 4b kleine vogelfluit in de vorm van een uil
- 5a witbakkend aardewerk uit Frankrijk, fijn wit baksel
- 5b loodglazuur met mangaan- en koperoxide uitwendig
- 5c sgraffito, uil
- 5d
- 6a standvoet
- 6b holle steel rond, doorboord
- 6c vrijwel compleet
- 7 vogelfluit
- 8 Saintonge, Frankrijk
- 9

Bijlage 4 Rookpijpen

Voor de beschrijving van de producten wordt een uniforme systematiek gehanteerd die gebaseerd is op de deductieve kenmerken van de kleipijp en zoals o.a is gepubliceerd in Westerheem (Oostveen J. v.-B., 2001a). De uniforme beschrijving is als volgt:

Nummer	Omschrijving
1a.	Objectnummer;
1b.	Vondstlocatie;
2a.	Modelbeschrijving ketel conform (Oostveen, 2011q);
2b.	Beschrijving van het zijmerk aan de linkerzijde / beschrijving van het zijmerk aan de rechterzijde van de ketel; definitie van linker- en rechterzijde is vanuit de roker naar de pijp toe gezien;
2c.	Beschrijving van het bijmerk aan de linkerzijde / beschrijving van het bijmerk aan de rechterzijde van de ketel
2d.	(Fabrieks)merk op de ketel
2e.	Oppervlaktebehandeling ketel; gedacht kan worden aan het met een agaatsteen glazen van het oppervlak, het beschilderden van de ketel e.d.
2f.	Behandeling ketelopening; denk hierbij aan het afwerken van de ketelopening met een zogenaamde 'botter';
2g.	Afwerking ketelopening; hieronder wordt de radering die al dan niet rondom de ketelopening is aangebracht, beschreven;
2h.	Overige ketelkenmerken;
3a.	Beschrijving steelversiering;
3b.	Oppervlaktebehandeling steel;
3c.	Overige steelkenmerken;
4.	Datering tabakspijp;
5.	Mogelijk productiecentrum;
6.	Mogelijke tabakspijpenmaker / fabrikant;
7.	Literatuurverwijzing.

Bij de foto's zijn de details niet op schaal

CAT.NR.1

1A.	RMP.00002CPY001
1B.	Amsterdam, Raamplein
2A.	Eerste generatie
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	Bloem met vijf ruitvormige bladen (incusie)
2E.	Ongeglasd
2F.	Niet gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1610-1620; vondstcomplex gedateerd in of nabij het jaar 1613
5.	Nederland, Amsterdam?
6.	
7.	

0 1 2 3 4 5 cm

CAT.NR. 2

1A.	RMP.00002CPY002
1B.	Amsterdam, Raamplein
2A.	Eerste generatie
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	IR (incusie)
2E.	Ongeglasd
2F.	Niet gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1610-1620; vondstcomplex gedateerd in of nabij het jaar 1613
5.	Nederland, Amsterdam?
6.	
7.	Vergelijkbare exemplaren bevinden zich in de collectie van de gemeente Amsterdam. Zie bijvoorbeeld AVW-82, AVW-54, NZD1.00381.CPY.01.25 en NZD1.00087.CPY.01.60

0 1 2 3 4 5 cm

CAT.NR.3

1A.	RMP.00002CPY003
1B.	Amsterdam, Raamplein
2A.	Eerste generatie
2B.	-/-
2C.	-/-
2D.	-
2E.	Ongeglasd
2F.	Niet gebotterd
2G.	Geen radering rondom ketelopening
2H.	
3A.	
3B.	
3C.	
4.	1600-1615; vondstcomplex gedateerd in of nabij het jaar 1613
5.	Nederland, Amsterdam?
6.	
7.	

0 1 2 3 4 5 cm

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten)

Als PDF te downloaden op www.amsterdam.nl/erfgoed

AO = Opgraving

AB = Opgraving-variant archeologische begeleiding

IVO = Inventariserend Veldonderzoek-proefsleuven

- AAR 1 *Wonen aan een wagenplein. AO Haarlemmerplein (2005).* Amsterdam 2006
- AAR 2 *Tweede Kostverlorenkade. IVO (2006).* Amsterdam 2006
- AAR 3 *Verschansen achter vuilnis. IVO Amstelstraat (2006).* Amsterdam 2007
- AAR 4 *Scherven uit de Pottenbakkersgang. AO Westerstraat (2003).* Amsterdam 2007
- AAR 5 *In de schaduw van de VOC. AO Rapenburg (2005).* Amsterdam 2007
- AAR 6 *Beerputten en bedrijvigheid. AO Konijnenstraat (2003).* Amsterdam 2007
- AAR 7 *Zerken en graven in de Nieuwezijds Kapel. IVO Rokin (2005).* Amsterdam 2007
- AAR 8 *Opgraving van een mikwe in de Nieuwe Synagoge. Jonas Daniël Meijerplein (2006),* Amsterdam 2007
- AAR 9 *De Hallen. IVO Bilderdijkkade (2006).* Amsterdam 2006
- AAR 10 *Een fontein in de Buitensingel. AB Leidseplein (2006).* Amsterdam 2006
- AAR 11 *Diemen Tolbrug. IVO Muidersloot (2006).* Amsterdam 2008
- AAR 12 *Boezemgemaal Halfweg. IVO Wethouder van Essenweg (2006).* Amsterdam 2007
- AAR 13 *Frans Ottenstadion. IVO Amstelveenseweg (2004).* Amsterdam 2007
- AAR 14 *Archeologisch opgraving Vijzelstraat (2004).* Amsterdam 2007
- AAR 15 *Aanplempingen in het IJ. AO Martelaarsgracht (2003).* Amsterdam 2007
- AAR 16 *Schuilkerk de Papagaai. AO Kalverstraat (2004).* Amsterdam 2008
- AAR 17 *De saillant van Het Blaauwhoofd. IVO Van Diemenstraat (2006).* Amsterdam 2007
- AAR 18 *De noordwestelijke oever van Oostenburg. AO Oostenburgermiddenstraat (2006).* Amsterdam 2006
- AAR 19 *Het Shell-terrein. IVO Grasweg (2004).* Amsterdam 2007
- AAR 20 *Het RIVA-terrein. IVO Baarsjesweg (2005).* Amsterdam 2008
- AAR 21 *De Ceintuurbaanpanden. AB Tweede Sweelinckstraat/Sint Willibrordusstraat (2006).* Amsterdam 2008
- AAR 22 *Het Purperhoedenveem. AO Oudezijds Voorburgwal (2004).* Amsterdam 2008
- AAR 23 *Noord/Zuidlijn, locatie Rokin. AB/AO 2003-2006.* Amsterdam 2007
- AAR 24 *Sportpark Ronald McDonald, IVO Zunderdorpgracht (2007).* Amsterdam 2008
- AAR 25 *N 44, De Keyzer. IVO Czaar Peterstraat (2008).* Amsterdam 2008
- AAR 26 *Het Luycksterrein. IVO Overamstelstraat (2004).* Amsterdam 2008
- AAR 27 *Oranjerie in Frankendael. AO Middenweg (2003).* Amsterdam 2008
- AAR 28 *Serviesgoed uit een 18de-eeuwse beerput. AO Derde Weteringdwarsstraat (2003).* Amsterdam 2008
- AAR 29 *Profiel van de 17de-eeuwse stadswal. AB Marnixplein (2004).* Amsterdam 2008
- AAR 30 *Bolwerk Oosterblokhuis. AO Prof. Tulpplein (2005).* Amsterdam 2008
- AAR 31 *Van Amstelbocht tot Binnengasthuis. AO Oude Turfmarkt (2005).* Amsterdam 2009
- AAR 32 *N 43/Funenpark. AB Cruquiuskade (2008).* Amsterdam 2009
- AAR 33 *Het gemeentearchief terrein. IVO Amsteldijk 67 (2009).* Amsterdam 2009
- AAR 34 *Spaarndammerdijk 320. IVO (2007).* Amsterdam 2009
- AAR 35 *Wonen aan twee stegen. AO Paardenstraat (2004).* Amsterdam 2008
- AAR 36 *Een 17de-eeuwse beerput in de grachtengordel. AO Keizersgracht 355 (2005).* Amsterdam 2009
- AAR 37 *Noordoosthoek van een 13de-eeuws verdedigingswerk. AO Nieuwezijds Kolk (2006).* Amsterdam 2009
- AAR 38 *Een dam rond 's Lands Dok. AO Marineterrein Kattenburgerstraat (2005).* Amsterdam 2009
- AAR 39 *Rust en Werk. AB Amsteldijk 67 (2009).* Amsterdam 2009
- AAR 44 *Kelderwoningen en een beerput in de Lastage. AO Nieuwe Jonkerstraat (2007).* Amsterdam 2010

- AAR 45 *De Sint Anthoniespoort en de stadsmuur. AB Nieuwmarkt (2007).* Amsterdam 2010
- AAR 46 *Boren voor de Bijenkorf. AB Noord/Zuidlijn Dam (2007).* Amsterdam 2010
- AAR 47 *Spuistraat. AO Spuistraat 256-258 (2008).* Amsterdam 2010
- AAR 48 *Sporen in de Suikerbakerssteeg. AO Oudezijds Voorburgwal (2008).* Amsterdam 2010
- AAR 49 *Bewoning tussen Nes en stadswal. AO Oudezijds Voorburgwal/Pieter Jacobsstraat (2005).* Amsterdam 2010
- AAR 50 *Glasafval op het achtererf. AO Rozenstraat (2006).* Amsterdam 2010
- AAR 51 *De Buiksloterbreek. IVO Marjoleinterrein, Amsterdam (2009).* Amsterdam 2010
- AAR 52 *Plavuizen in de Kalverstraat. AB Kalverstraat 151, Amsterdam (2008).* Amsterdam 2010
- AAR 53 *Bolwerk Muiden. AB Sarphatistraat 470, Amsterdam (2010).* Amsterdam 2010
- AAR 54 *Archeologische Signaleringskaart Amsterdam.* Amsterdam 2010
- AAR 55 *Rozenstraat 194. AO, Amsterdam (2009).* Amsterdam 2010
- AAR 56 *Bergbezinkbassin. AB Haarlemmerplein, Amsterdam (2010).* Amsterdam 2011
- AAR 57 *De Nieuwe Ooster. IVO Rozenburghlaan, Amsterdam (2011).* Amsterdam 2011
- AAR 58 *Ophogingen en bedrijfsafval VOC-werf. AB Oostenburg kavel 5, Amsterdam (2009).* Amsterdam 2011
- AAR 59 *Van Buitenpolder tot Uilenburg. AO Oudeschans 5-11, Amsterdam (2008).* Amsterdam 2011
- AAR 60 *Wonen achter de OZ Voorburgwal. AO Oudezijds Armsteeg, Amsterdam (2008).* Amsterdam 2011
- AAR 61 *Cluster Schievink. AO Rozenstraat 68-74, Amsterdam (2009).* Amsterdam 2011
- AAR 62 *Beerput Spuistraat 30. AB, Amsterdam (2009).* Amsterdam 2011
- AAR 63 *De 17de-eeuwse stadswal bij de Regulierspoort. AB Rembrandtplein, Amsterdam (2009).* Amsterdam 2011
- AAR 64 *Van scheepshelling tot Koorndrager. AO Oudeschans 73-77, Amsterdam (2009).* Amsterdam 2012
- AAR 65 *Op 't Water gewonnen. AB Dam 2-4, Amsterdam (2009).* Amsterdam 2012
- AAR 66 *De waterkelder van de Portugese Synagoge. AB Mr. Visserplein 3, Amsterdam (2010).* Amsterdam 2012
- AAR 67 *'Ons Genoegen'. AO Elandsstraat 101, Amsterdam (2010).* Amsterdam 2012
- AAR 68 *Oud Zunderdorp begraven achter de kerk. AB Begraafplaats Zunderdorp (2010).* Amsterdam 2012
- AAR 69 *Marine Etablissement Amsterdam. IVO Kattenburgerstraat, Amsterdam (2012).* Amsterdam 2013
- AAR 70 *Sporen van het 16de-eeuwse landelijke gebied buiten het Singel. AB Herengracht 74-78, Amsterdam (2010).* Amsterdam 2013
- AAR 71 *Een beerput van welgestelden in de Amsterdamse grachtengordel 1675-1750. AO Herengracht 12, Amsterdam (2006).* Amsterdam 2013
- AAR 72 *Menselijke skeletten in een steeg in Nieuwendam. AB Nieuwendammerdijk 305-307, Amsterdam (2011).* Amsterdam 2013
- AAR 73 *Tussen Nieuwezijds Voor- en Achterburgwal. AB Spuistraat 3A/Nieuwezijds Voorburgwal 16, Amsterdam (2011).* Amsterdam 2013
- AAR 74 *Aanplemping in de Amstelbocht. AB Dieprijool Nieuwe Doelenstraat, Amsterdam (2010-2011).* Amsterdam 2013
- AAR 75 *Heiligeweg 32. AB Heiligeweg 32, Amsterdam (2012).* Amsterdam 2013
- AAR 76 *Wibautveste. AB Wibautstraat 198 e.v., Amsterdam (2013).* Amsterdam 2013
- AAR 77 *Ophogingen in de Liesdel. AB Lange Niezel 16, Amsterdam (2012).* Amsterdam 2013
- AAR 78 *Molen de Ruyter. AB Kazernestraat 14, Amsterdam (2012).* Amsterdam 2014
- AAR 79 *De pottenbakkerij aan de Overtoom. AB Schoolstraat 5-19, Amsterdam (2012).* Amsterdam 2014
- AAR 80 *Sporen van een woonhuis in de Warmoesstraat 1500-1700. AB Warmoesstraat 15, Amsterdam (2011).* Amsterdam 2014
- AAR 81 *Passeerder/Osdorp bolwerk. AO Nieuwe Passeerdersstraat 2, Amsterdam (2013).* Amsterdam 2015
- AAR 82 *Molen de Star. AB Jacobs Catskade 37-41, Amsterdam (2012).* Amsterdam 2015
- AAR 83 *Kerkhof Sint Mariaklooster. IVO Nes 116-118, Amsterdam (2012).* Amsterdam 2015
- AAR 84 *Een 19de-eeuws kanon bij Zeeburg. AB Amsterdam-Rijnkanaal, Amsterdam (2015).* Amsterdam 2015

- AAR 85 *Buitenplaats Rust en Werk (1637-1887). AO Amsteldijk 67/IVO Dora Tamanaplein, Amsterdam (2012-2014).* Amsterdam 2016
- AAR 86 *BloemDwars. AB Binnenterrein Bloemgracht 143/Bloemstraat 150-154, Amsterdam (2015).* Amsterdam 2016
- AAR 87 *Van ontginningssloot tot beerput. AB Oudezijds Armsteeg 9-33, Amsterdam (2012).* Amsterdam 2016
- AAR 88 *Pauwenlaan. IVO fase 1, Julianaplein Blok B en C, Amsterdam (2016).* Amsterdam 2016
- AAR 89 *Oostenburg: bedrijfsgebouwen van de VOC. IVO Oostenburg, kavel 7, 8 en 13, Amsterdam (2011 en 2015).* Amsterdam (2016) 2017
- AAR 90 *Het eiland Marken in Amsterdam 1592-1930. AO Valkenburgerstraat 130-146, Amsterdam (2011-2012).* Amsterdam 2016
- AAR 91 *Tussen Veenweg en Schinkel. IVO Amstelveenseweg 122, Amsterdam (2016).* Amsterdam 2016
- AAR 92 *Sint Jacob. IVO Plantage Middenlaan 52, Amsterdam (2016).* Amsterdam 2016
- AAR 93 *Amsterdamse waterbodems. AB kadewerken, Amsterdam (2012 en 201).* Amsterdam 2017
- AAR 94 *De stad in profiel. AB in het centrum van Amsterdam (2011-2016).* Amsterdam 2017
- AAR 95 *De Waag op de Nieuwmarkt. Archeologische en bouwhistorische begeleiding, Amsterdam (2013-2014).* Amsterdam 2017
- AAR 96 *Oude Oosterbegraafplaats. AB Metis Montessori Lyceum, Amsterdam (2017).* Amsterdam 2017
- AAR 97 *Werken langs de Weespertrekvaart. AB Kop Weespertrekvaart, H.J.E. Wenckebachweg, Amsterdam (2015).* Amsterdam 2017
- AAR 98 *De zeventiende-eeuwse vestingwerken van Amsterdam. Vijf Archeologische Begeleidingen en één IVO op zes locaties langs de vestingwerken van Amsterdam (2008 – 2015).* Amsterdam 2017
- AAR 99 *Oostenburg: woningen en stadsschuitenmakerswerf (1660-1800). AO Oostenburgervoorstraat (Wiener & Co), Amsterdam (2013-14).* Amsterdam 2017
- AAR 100 *Ons' Lieve Heer op Solder. AB Oudezijds Voorburgwal 38-40, Amsterdam (2013-2014).* Amsterdam 2017
- AAR 101 *De Groot Duivendrechtsepolder. IVO Ouderkerkdijk 170, Amsterdam (2017).* Amsterdam 2018
- AAR 102 *De Ipenslotersluis in de Diemerzeedijk. AB Ipenslotersluis en Diemerzeedijk, Amsterdam (2016-2017).* Amsterdam 2018
- AAR 103 *De Spaarndammerdijk. AB Spaarndammertunnel, Amsterdam (2016).* Amsterdam 2018
- AAR 104 *Vak 14 van de Oude Oosterbegraafplaats. IVO Mauritskade 61 (2018).* Amsterdam 2018
- AAR 105 *Een midden 17de-eeuwse beerput. AB Nieuwe Leliestraat 23, Amsterdam (2015).* Amsterdam 2018
- AAR 106 *Poldermolens aan de Rijperkolk. AB Uitdammerdijk 30, Amsterdam (2017).* Amsterdam 2018
- AAR 107 *Historische Singelkade. AB walmuurvernieuwing Singel, Amsterdam (2017).* Amsterdam 2019
- AAR 108 *Achter de Nieuwendijk. AB Nieuwe Nieuwstraat 17 en Sint Nicolaasstraat 34-36 (2016).* Amsterdam 2019
- AAR 109 *Looierij de Witte Bok. AB Fokke Simonszstraat 61-63, Amsterdam (2017).* Amsterdam 2019
- AAR 110 *In de Vierde Uitleg. AB Kerkstraat, Utrechtsestraat en Weesperplein (2016-2018).* Amsterdam 2019
- AAR 111 *Palen voor Uitdam. AB-waterbodems, palenrij Uitdam (2019).* Amsterdam 2020
- AAR 112 *Gangen, woningen en landwinning aan de Uilenburgergracht. AO Valkenburgerstraat 72-106, Amsterdam (2016).* Amsterdam 2020
- AAR 113 *In de Uilenburgergracht. AB Valkenburgerstraat 14-16, Amsterdam (2016) (MenA AAR 113), Amsterdam 2020.*
- AAR 114 *Oudeschans 40. AB, Amsterdam 2019.* Amsterdam 2020
- AAR 115 *Verzonken in de Amstel. AB Noord/Zuidlijn. Amsterdam 2022*
- AAR 116 *De Politesteiger. AB Baggeren Damrak, Amsterdam (2018).* Amsterdam 2020
- AAR 117 *Het fundament van het Paleis voor Volksvlijt. AB Frederiksplein, Amsterdam (2018).* Amsterdam 2020
- AAR 118 *Gedempt in 1586: een sloot langs de 'dwars wegh'. AB Reguliersbreestraat 30-32, Amsterdam (2018).*

Amsterdam 2020

- AAR 119 *Lijnbaan 's Lands Welvaren*. AB Marnixstraat 157, Amsterdam (2018). Amsterdam 2020
- AAR 120 *Brood en IJzer*. OA Valkenburgerstraat 186-208, Amsterdam (2001, 2003 en 2004). Amsterdam 2020
- AAR 121 *Aan de monding van de Amstel*. AB Warmoesstraat 87, Warmoesstraat 91, Nieuwendijk 111, Damrak 44 en Prins Hendrikkade 52-53, Amsterdam 2020
- AAR 122 *De Groote Keijser*. AB Keizersgracht 242-252, Amsterdam (2006). Amsterdam 2020
- AAR 123 *De stadspoort onder het Rembrandtplein*. IVO Rembrandtplein (2019). Amsterdam 2021
- AAR 124 *In het veen van Okesthorpe*. IVO Osdorperweg 454 (2019). Amsterdam 2021
- AAR 125 *Aan de randen van de werf*. AB Oudeschans 87 (2019). Amsterdam 2021
- AAR 126 *Reconstructie kademuur Grimborgwal*. AB Grimborgwal, Amsterdam (2020). Amsterdam 2021
- AAR 127 *De Texelse kade aan het Open Havenfront*. AB De Entree, Prins Hendrikkade, Amsterdam (2018-2019). Amsterdam 2021
- AAR 128 *Op de rand van water en land*. AB kadevernieuwing Oudezijds Achterburgwal, Amsterdam (2019). Amsterdam 2021
- AAR 129 *Zeepziederij De Clock*. Stadsontwikkeling tussen Keizerrijk en Wijdesteeg (1525-1950). AO Spuistraat, Keizerrijk en Wijdesteeg, Amsterdam (2015-2017). Amsterdam 2021
- AAR 130 *Pakhuis De Pool*. AB Prins Hendrikkade 189, Amsterdam (2018). Amsterdam 2021
- AAR 131 *Verlaten huisplaatsen aan de Uitdammerdijk*. IVO Uitdammerdijk, Amsterdam (2019). Amsterdam 2021
- AAR 132 *De Heiligewegsvaart*. AB Koningsplein 2-14/Singel 468, Amsterdam (2020). Amsterdam 2022
- AAR 133 *De stadswal van 1586*. AB Reguliersdwarsstraat 98, Amsterdam (2020). Amsterdam 2022.
- AAR 134 *Hofstede Reigersburg*. IVO Science Park bouwveld 12, Amsterdam (2020). Amsterdam 2022.
- AAR 135 *Kadewerken van de Lijnbaansgracht*. AB fietsenstalling Leidseplein, Amsterdam (2020). Amsterdam 2022.
- AAR 136 *Herberg de Rode Leeuw*. IVO en AO Sloterweg 711-715, Amsterdam (2021). Amsterdam 2023.
- AAR 137 *Van moerasland tot Universiteitskwartier*. AO voormalige Tweede Chirurgische Kliniek, Binnengasthuisterrein, Amsterdam (2019-2021). Amsterdam 2023.
- AAR 138 *Bolwerk aan de Amstel*. AB Nieuwe Herengracht 37, Amsterdam (2021). Amsterdam 2023.
- AAR 139 *Entree West*. IVO Prins Hendrikkade, Amsterdam (2023). Amsterdam 2023.
- AAR 140 *Kloveniersburgwal*. Booronderzoek KBWo101, KBWo201 en KBWo301, Amsterdam (2023). Amsterdam 2023.
- AAR 141 *Een dijkje langs de Amstel*. AB Weesperzijde 108-109, Amsterdam (2022). Amsterdam 2023
- AAR 142 *Onder het theater*. AB Nieuwezijds Voorburgwal 282, Amsterdam (2021). Amsterdam 2023.
- AAR 143 *Katwoude – Jan Hagelhoek*. Een vooronderzoek aan de Hoogedijk ter plaatse van dijkpaal 27, Katwoude (2021). Amsterdam 2023.
- AAR 144 *Graven onder de kloosterkerk*. IVO Oudezijds Achterburgwal 53-55, Amsterdam (2021). Amsterdam 2023.
- AAR 145 *De dwarswal uit 1613*. IVO Raamstraat/Raamplein, Amsterdam (2018). Amsterdam 2023

Colofon

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten) 145

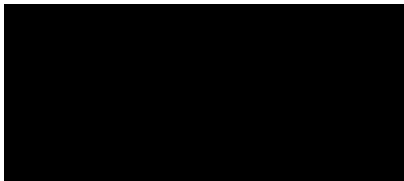
Amsterdam 19-10-2023

ISSN: 1872-5139

Voor akkoord:

Het college van burgemeester en wethouders, namens hen

19 oktober 2023

Hoofd Monumenten en Archeologie

Gemeente Amsterdam

Tekst:	[Redacted]
Redactie:	[Redacted]
Veldwerk:	[Redacted]
Tekeningen:	[Redacted]
Veldfoto's:	[Redacted]
Objectfoto's	[Redacted] (bijlage 4)
Vondstdeterminatie:	[Redacted]
Determinatie rookpijpen	[Redacted]
Catalogus	[Redacted]
Vormgeving:	MenA

© Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2023
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Monumenten en Archeologie. MenA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.